Ингуш 1/1 №78...132
III — XII
РОССИЙСКАЯ ГОСУДАРСТВЕННАЯ БИБЛИОТЕКА ОТДЕЛ ГАЗЕТ
Контрольный экземпляр

Массе а мехкий пролетареш, вIашагIкхета!

СЕРДАЛО

СОВЕТСКИ СОЮЗА КОММУНИСТИЧЕСКИ ПАРТЕ НОХЧ-ГIАЛГIАЙ ОБКОМА, НОХЧ-ГIАЛГIАЙ АССР ЛАКХЕХЬАРЧА СОВЕТЕИ МИНИСТРИЙ СОВЕТЕИ ОРГАН

«СВЕТ» Орган Чечено-Ингушского обкома КПСС, Верховного Совета и Совета Министров ЧИАССР

Газет арадувл 1923 шера денз ★ ШОАТТА, 14 ИЮЛЬ, 1990 ШУ. ★ № 78 (7892). ★ Мах 3 кеп.

«ГУМАННИ ДЕМОКРАТИЧЕСКИ СОЦИАЛИЗМАГА» ЯХАЧА КПСС XXVIII СЪЕЗДА ЯЬЧА ПРОГРАММНИ ЗАЯВЛЕНЕХ БОЛА

КПСС XXVIII СЪЕЗДА

СОЦАМ

1. «Гуманни демократически социализмага» яха КПСС XXVIII съезда Программни заявлени тIаэйа.

2. Берригача коммунисташта, партийни организацештеи партийни органаштеи могаде КПСС керда Программа тIаэццалца йолча дIахойодача хана шоай практически балха Программни заявлени кулге лувца.

3. КПСС керда Программа оттаяра комисси вIашагIйолла.

ПЕРЕСТРОЙКА НОВКЪА ДIАХО ДАХА ДЕЗА

КПСС ЦК Генеральни секретара М. С. ГОРБАЧЕВА доклад

«КПСС XXVIII СЪЕЗДА ЯЬ КПСС ЦЕНТРАЛЬНИ КОМИТЕТА ПОЛИТИЧЕСКИ ОТЧЕТИ ПАРТЕ ДЕКХАРАШИ»

Новкъостий! Пхе шера вай вахара ерригача сферашка революционни гIа баьккхаб. Цо йиш хилийтар вайга керттерча дукъал тIехдовла. Тахан дош иштта латт: е советски общество доладаьча «КIоарггача хувцамий новкъа дIахьалхашка гIоргья, тIаккха со теш вай сийлахь-йоккхача дуккхача къамий паччахьалкхен йоагIаш йола кхоане хургхиларах, е перестройкана духьалара низаш котдаргда, тIаккха мехка, халкъа тIаоттаргья, хьадувла хьожаргда вай, бакъдолчунна нийсса бIара, баьде ха.

Цу тайппара дувцаргдар ше мадарра да. Оценкаши выводаши ца еш юхаувза ха яц, оалаш махиллара, перестройка хIанзарча эшача центре а съездал хьалха а дискуссе хиннача дерригача кардинальни дешай хоадам бе беза.

Бакъбий 1985 шера апреле болабаь никъ? Мишта кхетаду вай тахан «социализм» яхар? МалагIча методашца кулгалде лерхIа да вай чурча а арахьарча а политике? Мишта дIайоахаргья халкъа вахара Iаткъаш йолеи хила а боагIаш, нах раьза боацеи критически явелнеш? Мишта вай Даймехка кхел, мишта хьаергья вай суверенни паччахьалкхен Союз? Кердача хьалашка малагIа моттиг я парте, из ше политически, идейни, организационни мишта хила еза, халкъ тешаш йола къахьегамхой революционни организаци хиларах тарра КПСС юхахьаяра фу де деза вай? деррига а деций тIеххьарча итташ шерашка лелаяьча политиках хьахиннар?

Промышленноста производственни фондай ворхIлагIа дакъа халкъа эша товараш арахецарга дохийташ йола экономика структура ткъаь итталагIча шерашка хьахинна а хIанзалца йолаш а еций? Е Кузбасса, Донбасса. Тюмена, Воркутай проблемаш — социальни сфера укхаза этта хьал махиннадий итташ шерашка!

ХIаьта тахан къамашта юкъерча гIулакхашка хьалкхетаде деза. Цул совгIа, тIехьа а ца тетташ, хIана аьлча СССР тIехь-тIехьа сихагIа шоллагIча разряда паччахьалкхе хулача кхоачаш латтар. 80-гIа шераш доладушше къаьгга кхетадеш дар вайна гуш дола дика хьал Iаламеи адамийи ресурсех варварски, кхом ца беш пайда эцаш хиларах латтилга. Духхьала дIаала мегаргда вайна геттара сиха катастрофически хьал оттаргдар вIалла дагадоаца во тIехьа тIадоагIараш а хургдолаш.

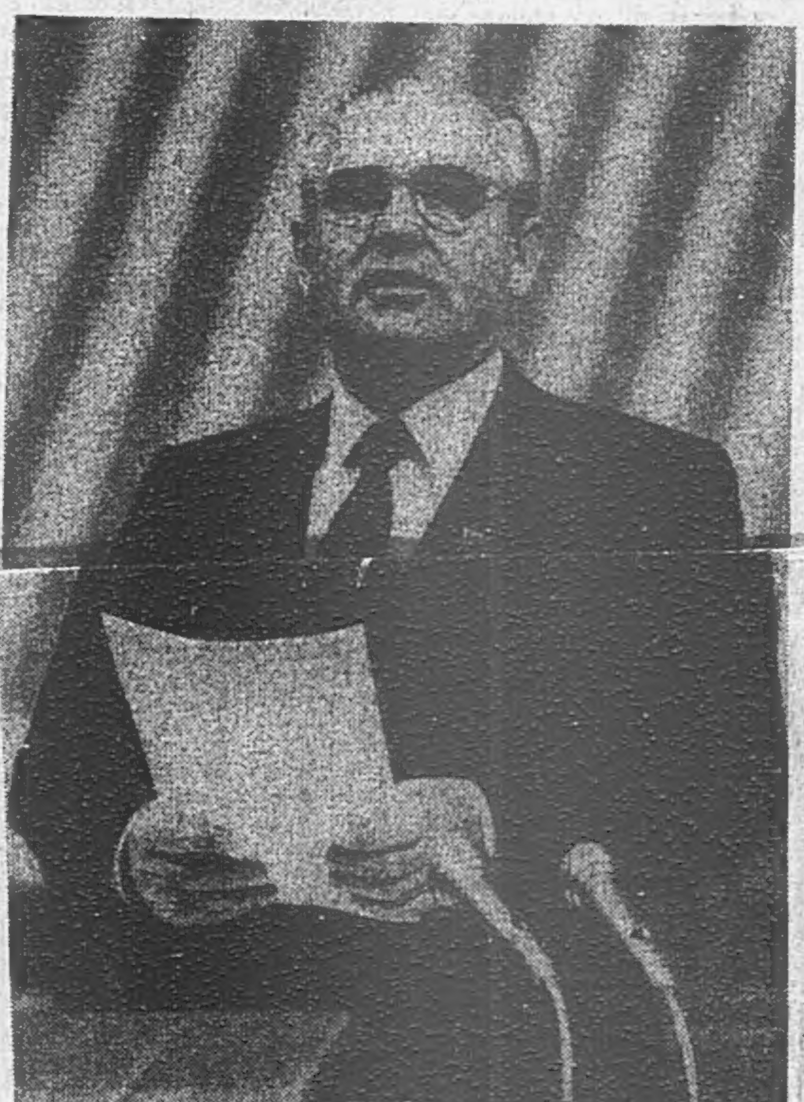

I.

КАРАРЧА ХАНАХ

Тахан вай обществана тIаэтта хьал ирача къовсамий, халоний, хIаьта кхыметтел вIашдухьал дувцараш доадаь дIадоагахаш хIама да. ХIанзарча моменте да, нагахьа шоана хьаштдале, дерригача дага [illegible] да фу де деза вай, дIахо мишта даха деза вай яхача хаттара дола жоп а. ХIанзарча момента башхало нийса кхеталургьяц пхе шера обществе хиннача хувцамий масштабеи дерригача дуккхача тайпайи теркам ца бича. Боккъала а, мехка хиннад революционни хувцамаш, керда хьахиннарий деррига сурт гуш хила деза вай.

Сталински моделах хиннача социализмана метта дIаотташ латт кортамукъача наьха граждански общество. Радикально эргайоалаш я политически система, кортамукъача хоржамашца, дукхача тайпарча партешца, сага бокъонашца чIоагIлуш я бокъонца йола демократи, юхахьахулаш да дизза дола халкъа Iаьдал. ДIадоалаш латт къахьегамхой шоай долахьа долчохи шоай къахьегамах бухсоццаш хьахинначохи боахаш хинна производственни гIулакхаш, хьадеш да социалистически производителa паргIата яхь лелаяра хьалаш. ТIехцентрализованни хиннача паччахьалкхенах хьахила йолаеннай, ший кхел ше къоастаеши халкъаш шоай лоIаме вIашагIнхеташи йола бокъонца йола союзни паччахьалкхе. Идеологически диктата метта эттай кортамукъа еш йола уйла, гласность, обществе дар информационни гучахьа дIахайтилга.

Кердача политически уйлано йиш хилийтар вайга гонахьара дуне кхыча тайпара бIаргаго а цун бокъонца бола мах бе а, арахьарча политике конфронтационни гIулакх леладе ца дезаш мукъадаьхар. СССР-ах хилар дуненна бийлла, цхьана къахьегара, кхерам тувсара а доацаш, лархIаран бартпхьоагIо хиларан тIахьехаш бола мохк. 1985 шера апрелал тIехьагIа вай наха дIахайтар бакъдар, хьеккха дIадаьхар доаца кхалаш, царна доагIаш вахар Iалашде ца хайбакъ а дир. Хаьдда юхьа лаьрхIар авторитар-бюрократически строяцаш ламаш. Законаш [illegible] кхбаьяьча репрессеша [illegible]а наьча дуккха эзараш оттаха дика цIераш йир. [illegible]щар наь-

Цу дерригаиннар. Бакха хьаькъал доацамегIа, хар дизагIа[illegible] дIаэттад. безамегIа [illegible]хьалха а, е Бакъда, из дIаэттадац. аттагIа а[illegible]на гIулакхаш Хьахинна[illegible] духьалйола леладу [illegible] тоабаш. Дола а полит[illegible]Iаши духьалъ- а дал[illegible]бахача наьха эг- отташ [illegible]айпарча группай гара [illegible]ерестройкас хьа- хьаш[illegible]баш лархIара дийн[illegible]бакъда вахара йола[illegible]оагIар хьадехар боа[illegible]кагIча оагIора- лак[illegible] хургхиларга хьа[illegible]долийтад. Тахан [illegible]о ловш, дац дIаяхача хана духьале ца еш ше ловш хиннар. Цунна новкъа хет чIоагIа хьайна а унахцIена а йодача перестроечни процессе хулаш йола негативни процессаш из, [illegible] тинговщина, дукха дола бехке велген дIадехараши. Уж кхоачамболлаш дукха хиннад укх тIеххьарча хана, Российски Федераце Компарте съезде а хулаш.

Вай, новкъостий, дIахьалхашка дохалургдац эттача хьала анализ еча, нагахьа санна цунна йоагIаш йолча вIашдухьаленна тIерадовле. Цхьан оагIорахьара, вай деш долчо лардера хувц общество, укх гаргтарча шерашка а итташ шерашка а из мишта хинна дIаоттаргья цо къоаста а дергда. Вокх оагIорахьа, вайна хьалхашка латт халкъа вахар хIара дийнахьа, чоалхане дерзадеш йола къоастаянза проблемаш.

ЛоархIаме да укхаза оттаяьча диалектикага кхачар. Вай тIера довла йиш яц тоаме дIайолаяьча, исторически боарамашка диллача, обществана хIанзле а дукха хIама даьча, перестроечни процессо цох доахка дук[illegible] лазараш дIа хIана даьхад[illegible] яхача хаттара. Цхьад[illegible]хы[illegible]хIаман уйла йнча хьал[illegible]гга-меттел вогIа а хиннад[illegible] доара хьалхарча аргIана [illegible]кана, гIа потребительски [illegible]йцача, хIаьта бIарчча [illegible]ственни экономикана а. о[illegible]ьамашта порядкана а, [illegible]а а. юкъерча гIулак[illegible] [illegible]иннад яха-

Иштта хIан[illegible]и кIийле ча хаттара х[illegible]п лоархIаме йолаши дол[illegible]а хана дергда дIахо [illegible]даш яра. Из долчун [illegible] перестройках динза д[illegible]тешам чIоагIбара бола н[illegible]лаш мадий фу а. ХIа[illegible]а-м! — хьахиннай дар [illegible]ара йола вайна ший[illegible]лача дерригача хатахIа бехке перестройка я р[illegible]озици. Из-м тIурилг[illegible]й, бехк мабаккхалаш аз [illegible]та чIоагIа аларах. Иштта [illegible]ах массанена а гуш дола, [illegible]акъдараш бIаргаго безам боацаш е ца ховш. ХIаьта цхьа хIама дагалаьца дувцаш хила а мег.

Геттара хала тIехьале кхаьчай вайга. Хьадувла, цхьана дага а лоацаргда вай, дувцарг а да. Юрт, юрта боахам, бедал чаккхйоаха промышленность воча хьал тIа хилар селхан, 1985 шерал тIехьагIа хьахинна да из?! ХIаьта цо къоаста мадсй кхачан хьакъехьа этта хьал, юртарча ахархой торо цар таханара вахар. Вай хьуний, долхача хиний дог делхадеш дола хьал, энергетика хьакъехьа хьалха лелаяь политика бахьан долаш хий тIадаха доадаь миллионаш гектараш хула дIадийнар хьувкъаш дола лаьтта — из а укх тIеххьарча шерашка хинна да? Хала эттад экологически хьал — хатар хинна бIаьннел совгIа город, из бахьан долаш соцаяь эзарнел совгIа предприяти; Байкала, Арала, Ладога, Азова, Чернобыль; кхыйола авареш, машиннаькъашка газопроводашка хинна авареш — из тIа мел даьннар дIаяхача хана овлаш долаш дац? Аз [illegible]анз дувцац геттара йок[illegible]хий, цул совгIа, дикагIйола материальни интеллектуальни ресурсаш дIакхехкача экономика милитаризацех. Дувцац Афганистане хиннача тIемца дувзаденна дийнбе йиш йоацача байнача нахах.

Хьадувла объективнии принципиальнии хургда вай. Йоккха политика лелаеча караваха мегаргвац къувлача кIезигача хIамашта. Гой цудухьа дувц ерригa халонаш перестройкана качйохкача хана: «Тоъаргда дIаяхача хана бехк тIабехка», из бакъде, йиш яц. ХIаа, вай декхар да гIулакх тоадар, деррига дикагIча оагIорахьа хувцар, наьха вахар тоадар, хIаьта бакъде йиш яц вай тахан гIулакх мел дола деррига а перестройках хьахинна хилар. Оценкаш кегайнча, вай кегадала тарлургда вай гIулакхашка, практически балха тIа.

Цу дерриганех а дувцаш, новкъостий, са цхьаккха а тайпара мелъе безам бац Центральни Комитета, Политбюрои, республикашкеи моттигашкеи партийни, советски, боахама органашка гIулакхаш деш болча коммунистий балха хьакъехьара оценкаши выводаши. Вай хьалха а дуккхадар го, соцаде йиш яр процессаш дегIаухилга, эггара хьалха экономикеи социальни сфереи, къамашта юкъерча гIулакхашка, культураи идеологеи сфере. Уж гIалаташ дувларах шийра тIера бехктоккхам дIабаккхац Политбюрос. Доклад еча хана хаьдда долча дешашка хьожаш царех доашхаш дувца лерхIаш ва со. Ден повестка тIа оаха лаьрхIай Политбюро членийи, Политбюро членалла кандидатий, ЦК секретарий отчеташ. Цу тайппара делегатий йиш хургья парте кулгалдеча органий балхах хиланза яргйоаца информаци шоашка кхача.

Бакъда, аз кхетадечогIа, съезд гулъеннаяц сихха суд е. Вай бахьаний анализ дIахо е еза, революционни хувцамаш динза даргдоацаш вайна хьалхашка айттача хана мехка хинна хьал вийса

Вайна иштта бокъонца йовза еза парте XXVII съезд хинначул тIехьарча пхе шера баьча воай балха итогаш. Карара ха пийса кхетаяра гучара дIадалийта йиш яц, эггара хьалха, перестройка ше чакхъяланза хилар. Вай хIанз е хьалхара система вIашагIъяьккха яланза е цул а тIехь, — керда я[illegible] хьаянза йолча цхьан юкъагара вокх юкъага довлаш да. ТIаккха кхы а чIоагIагI[illegible] хаьдда гIулакхаш де деза хIана аьлча сабар дича мех[illegible] кара хьал ирлургда.

Дуккхадар вайна иштта [illegible] хала карагIдоалаш хила[illegible] цIенхаштта дарех цхьа ба[illegible]хьан да управленчески структураш йолча бюрократически гIозареи цунца дувзаденна долча социальни низий[illegible] оагIонгахьара хувцамашта е[illegible] йола духьале. Оаха дика кхе[illegible]тадора перестройкас реальн[illegible] Iаьдал бе даьллачеи халкъ[illegible] цIерагIа общественни руз[illegible]къах шоашта товр деш хи[illegible]ачеи наьха хьашташ хьо[illegible]дергхилар.

Къаьнарчоа тIехьа йолча а перестроечни процессашк[illegible] моттиг лаха ца могача [illegible] цул совгIа. уж е политиче[illegible]ски а, е психологически. [illegible] тIа ца эцача кулгалдеча ка[illegible]раша лаьца никъ бовзаш ба. ХIаьта вай декхарийла да нагахьа санна иштача бол[illegible] лоша лаьца никъ соца ца бой. — хIаьта уж болаш ба, аз хьалха мааллара, доа[illegible]дара стрруктура ерригача эшелонашка, перестроечни процессаш хала хургхилар.

Цу деша хьакъехьар[illegible] КПСС никъ принципиальн[illegible] лоархIам болаш ба. Кхета деш мадий, ца йоагIа оцен[illegible]каши выводаши вай е йи[illegible] йоацилга, цул совгIа кадраш лелхае хIаьта а. Хиннаб бо[illegible]лаш а ба мехка пайдане де[illegible]ла хIама кIезига динза бол[illegible] специалисташ. Цар хIанза дI[illegible]лу шоай хьаькъал а таланта перестройка гIулакха, цу ш[illegible]рашке а дуккхачар гетта[illegible]а доккхий толамаш даьха[illegible]. хIаьта уж е итташ а, е бIаш а хинна Iац. ХIаьта аз дувцар да чIоагIа дIадахачунца латтарех, обществе хулаш долча хувцамий новкъа боацарех. Цул совгIа уж гIерт шоай консервативни позици халкъа хьашташта, идеологически принципаш цIена лоаттаяра тIехьарча къовсама байракха кIал лорас.

Перестройка декхараш кхоачашдара гIулакх цIенхаштта чоалхане доаккх общественни низах шоашта дагалаттараш кхоачашдара пайда эца гIертача а уж кхоачашдара этта хьал толхадарца совцаш доацача а националистически массе а тайпарча деструктурни низаша. Гой цудухьа цкъа цигахьа, тIаккха вокхазахьа дувл довнаш.

БIаргаш дIакъовла дагIац вай буржуазни строяга дига гIерта, хIанз эттача чоалханерча хьалах кIалхардовла гIертилга мохк капиталистически новкъа довларца дувзаш дола низаш обществе гучадаьнна хилара.

Вай хIанз вахара ерригача сферашка хувцамаш хилара керттерча фазе довлача хана теркам тIабахийта беза эггара хьаргIа йолча тоабана, тайп-тайпарча деструктивни, экстремистски низаша цхьана гIуланхаш леладеш хилар санна долча хIамана. Уж вIашагIбетталу кхыметтел [illegible] гIа, хIана аьлча, хоадам беча кердадарий этапе йоалаш парте цунца цхьана перестройка стратегически инициатива кхычарга ца йохийташ хьалувц, халкъа хьашташта йола бехктокхаме решенеш хьалхашка кхухьа консолидаце низ хиларах тарра юха тIехьа а отт.

Долче, новкъостий, вай карарча момента лоархIам бе кризисни явленей бахьанаш кхетаде вай гIертача хана вай бIаргаго декхарийла да дIадахари хIанзарадари вIашагIкхетар санна хIама хинналга, переходни юкъа вIашдухьаленаш, хьашташ, политически лерхIараш, объективнии субъективнии фактораш вIашагIъэр кхетаде.

Са белгалдаккха безам бар вай хIанз деррига унахцIеча низаш вIашагIтоха а махулла сихагIа дегIаахара цу халача мул тIара довла а дезаш хилар партеи обществеи кхетаделга. Сона хет, нагахьа санна вай перестройка эше а, тIаккха из, нагахьа санна цун позицеш тIа чIоагIа латташ дола демократически низаш дохаде цхьаннена карагIдаьлча мара хургдац аьнна. Вайна эш экономически реформа кхоачашъяра боарамашка практически эффективнии гIулакхий вIаши ювзаенна комплекс. Эш мехкара политическии социальнии хьал тоадара, законности правопорядоки чIоагIъяра дола тIехьатетта йиш йоаца гIулакхаш.

Цхьа ди а тIехьа ца тетташ болх бе беза вай дуккхача къамий паччахьалкхен кIоаргга долча кердача хувцамий кIийле хинна дIаоттаргдола керда союзни договор кийчдара. Къаьстта теркам тIабахийта беза кхачан проблема кхоачашъяран баха нах промышленни товарашца дикагIа Iалашбарап. Къаьстта уж тIехьатетта йиш йоаца декхараш кхоачашдара тIабахийта беза ерригача партийни организацей низ.

Долла хIама а де деза перестройка машаре революци хиларах тарра [illegible]гIайоалаяра, мохк кердача дикагIча социалистически новкъа боаккхаш массаза а халкъа керттера бала тIаотташ дола довнаш а ца хулийташ. Хьахилийта деза бокъонца бола талант йола, перестройкана тешаме бола заман уйла, наха дагардар дола, гIулакх дулургдола нах Iаьдала керте оттара эша деррига демократически хьалаш.

ЦIаккха а ца хиннача тайпара обществе чIоагIа барт хилар эш вайна. ХIанз ха яц ультиматумаш, конфликташ, нах вIашагIкъоастабеш дола, хьал кхы а халча оттадеш дола гIулакхаш де. Обществе чIоагIлуш я низаш вIашагIтохара болча пайдана йола уйла. Укх трибуна тIа са безам бар из уйла хьаллацар дехаш шахтерски коллективашка кхайкха — цар оттадаь дешаш нийсхонца къоастадара болх чакхбаккхалца дIабахьа безилга кхета а деш.

Иштта да. новкъостий, эггара лоацагIча тайпара дола мехка хIанзарча моментах хетараш.

II.

ПЕРЕСТРОЙКА ПОЛИТИКА: ОПЫТИ ПЕРСПЕКТИВАШИ

Новкъостий! Парте XXVII [illegible] хьа ерзаяр.

Фу даьд цу хьакъехьа? Эггара хьалха эргалонаш яьй структурни политике. Цо торо хилийтар укх пятилетке наха эша товараш арахецара темпаш производства средстваш арахецача отраслерачарел дуккха дукхагIа айе. Вешта, вай массаза а ювцаш йолча терминологеца аьлча — «Б» яха группа духхьашха динамично хьалхаювла йолаеннай «А» яхача группал. Капитал сага эшача хIамангахьа йийрзай. Вай чоалханерча, йоккхача экономикана чIоагIа эшаш хIама да из, цудухьа дIачIоагIдарал совгIа, кхы дукхагIа дебаде дезаш а да. Пятилетка дIайолаеннача ханна а тIехь социальни сфера остаточни принципаца лелаергйоацаш цхьаццa эргалонаш а йир. Дикъ шера производственни йоаца гIишлош хьалъяра хьахийцар пятилетка заданел совгIа 34 млрд. сом ахча. Деррига а дIалаьрхIача цу гIулакха дIадахийтад 246 млрд. сом, хIаьта юккъера лаьрхIача хIара шера хулаш йола производственни йоацача инвестипе темп шозза айеннай — цхьайттлагIча пятилетке хиннача 4,7 процентагара укх пятилетке 8,8 процентага кхаччалпа.

Из цIенхашттара маневр я. Цу гIулакхо торо хулийтаргья хьалха дIаяхача пятилетке хинначул 100 млн [illegible] культбыта объекташ а. Юккъера лаьрхIача хIара шера 38 процент дукхагIа йолаш школаш хьалъяьй цу юкъа, дIаяхача пятилетке яьчарел, берий учреждениеш — 10, больницеш — 15, поликлиникаш — 38, клубаш, культура цIенош — 51, торговле предприятеш — 7 процент.

Къаьстта теркам тIабахийта лов бахача наха эшача товарашта. Цу хьакъехьа мел еча эггара ирагIа йолча критикана раьза ва со, хIаьта хIанзчул тIехьагIа кхы а ма дувцаргдий цох. ХIаьта а вай сихдаларах, кхохкадаларах товараш IотIакхетарглац — уйла а яь оценкаш, выводаш, практически гIулакхаш эш цу деша. ГIахьа из да, сона хеташ советски наха эшар.

Фуд укхаза бокъонца хулаш доагIар? Нагахьа санна статистика хьанийцача, цул совгIа боккха мах а ца бувцаш натуральни хьисапе уж хьокхамаш дIа-хьа нийсдича хоадам боллаш йола позитивни динамика гуш я кхачангеи наха эшача товарашкеи диллача. Масала, ялат дIаяхача пятилеткаца нийсдича 26,6 млн. тонн дукхагIа Iалашдаьд цхьан шера. Дикка тIаккхетам ба из. Дулх а нонагIо IотIакхийттад — 2,5 млн. тонн, иштта айсеннаб шурий, шекара свеклай, генарий боарам а. хIаьта а хьокхамаш нонагIо лохагIа да. Натурага диллача дегIаений кIадаш, трикотажни изделеш, цветной телевизораш, магнитофонаш, холодильникаш, барзкъаш дутта машинаш, кхыйола бытовой техника хьаеш йола производство. Оборона отраслей конверси а йолаеннай хьалхара толамаш даха. Укх шера январь — май бетташка цу отрасле арахецаш дола товараш 22 процент лакхденнад.

Нагахьа санна хьалха шерара товарооборот 10—12 млрд. сом хиннаяле, хIанзарча пятилетке — 20 млрд. сом, хIаьта дIадахача шера 38 млрд. сом я. ХIара сагага дIакхоачар дукхагIа хиннад. Из деррига а иштта да. ХIаьта цу юккъе потребительски рынкера ситуаци цхьалхаялар-м хац, дукхагIча даькъе ир а енна вIалла ла йиш йоацача дIакхаьчай. Аз-м вай мехкарча социально-экономически хьалера критически пункт аргдар цох.

Из хиннад ахчан доходаш арахецача товарал дуккха сихагIа дегIаенадаь. Фу бахьан да из? [illegible] къахьегама обсарле лакхъяраи алапеш юкъерча бувзама лоаттабеш бола тIахьожам мелбенна хиннаб. Дукхача предприятешка продукци арахецарал гаьнна хьалхадаьнна хиннад алапи. ШоллагI-дале, кооперативни болам болабеча хана уйла яь дIадоладаьдацар деррига а. Кооперативаш Iаьдала дикка пайда бе йолаеннача ханна кара луш доаца ахча кара дIатела даьлар. Цу—тIа, миллиардаш сом хула ахча из децаре а хIама дацар. КхозлагIа-дале, ситуаци хувца, капитальни гIишлон объекташ хьалъеча де дезар белгалдеш яь решенеш кхоачаш ца еш йисар. ГIишлош йIаьххача хана йисте ца йоалаш йола практика хIанз а йолаш я, цар материальни ресурсаш йоаещце а. Рынка юкъе яхийта йоагIар уж. Цу тIа IотIатохал уж хьалъяьйоацаше а гIишлонхошта тела алапи. Цу сомех а хул миллиардаш.

Ахчан доходаш-м лакхъенний хьехархошта, лорашта кхыйолча категорех болча къахьегамхошта алапеш, пенсеш, стипендеш IотIатохарах. Цу гIулакхо духхьала дIадахача цхьан шера наьха ахчан доходаш айяьй 64 млрд. сома — хьалха хиннача 12—15 млрд. метта. Укх шера а йолаш я цу тайпара ситуаци.

(ДIахододар 2-ча оагIо тIа).

ПЕРЕСТРОЙКА НОВКЪА ДІАХО ДАХА ДЕЗА

(ДІаходадар. Долалур 1-ча оагІо тІа).

Отта а доагІаш хаттар отт: уж кхоачамбоацараш, негативни белгалонаш ца хилийта йиш хиннаеций-хьогI? Ишта дале а вешта дале а, долчча тайпара ала деза: нагахьа санна паччахьалкхено экономически реформа комплексни хьисапе ергйола Іалашо яьяларе, отраслей, кулгалдара къьнарча структура, шоай позицеш административно-командни методаш лораяра беча Іоткъама правительство майрра духьалъэттаяларе, уж кхоачам боацараш лоархІам боллаш кІезигагІа хургдар. ГІаххьа цу ханна эшар правительствана Политбюрогара новкъостал, цунгара доагІар дукхагІа хьа а дехаш, из хьаллаца езар. Ала деза, цу тайпара сигналаш ухар обществагара, экономически службашкара, цу юкъе ЦК Экономически отделера а ухаш. ХІаьта а, новкъа хете а, из хиланзар, дукхаза из дош дийцадале а, хьадаь хІама хиланзар. Цудухьа потребительски рынке эттача ирача хьале бола бехктокхам ше болчча тайпара тхона тІалатт. ХІана аьлча берригача мехка из ситуаци чоалхане ерзаьяр из гІулакх да.

Из вай балха цІенхаштта урок я. Дизза цу тІара хьадоагІа экономически реформа тІагІерта сихъе езаш а цунна радикализаци е езаш а хилар, дІахо даха йиш яц Іилма - технически прогресс, керда технологеш тІа ца эцаш, затратни принцип кхайкаеш, рузкъа зехьа доадеш, хІалакдеш йолча боахам лелабара системаца.

Мехка хьалха а санна дегІадаькхача мехкашка йохийтачул 2—2,5-зза дукхагІа материальни средстваш дІайохийт продукце единицага, хІаьта доагор 1,5-зза. Геттара дукха предприятеш я рентабельно боацаш болх беш, паччахьалкхено луш йола дотаци 23 миллиард сом да! Аз-м дувцац ялат, цемент, металл, мехкдаьтта, минеральни удобренеш, хьу, кхы дукха йола ресурсаш геттара дукха йовш хилар. Боахам лелабара ишттача системагІа паччахьалкхе йІаьхий хила йиш яц, халкъ дІаьхий хургвахара хьал дика тоадергдолаш система хувца еза.

Цу тайпара перестройка логикас ше, мехка эттача социально - экономически хьало айхха дІатІадигад вай экономически системе фундаментальни хувцамаш динза даргдоацача. Дувцар да экономика керда модель хьахилийтарах: рузкъан доал хилара тайп-тайпара формаш а йолаш боахам лелабелга, хІанзара рыночни инфраструктура. Цунца паргІата ягрья наьха гІулакхацара хьинар айде а инициативана а, хьахургья беркате къахьегара керда низ бола мотиваш, лакхлургья экономика эффективность.

Из декхар вай оттадир перестройка хьалхарча этапе а. Бакъда алхха хІанз, боахам лелабара кердача формех пайда эцара балха цхьайола опыт Іоаьчул тІехьагІа мара политически реформа дакъе боккха гІа баькхабац, геттара лоархІаме законаш тІайийцадац, эггара хьалхарча аргІана сага доалахьарча рузкъах, арендах, лаьттах, иштта кхычарех, вай практически кхоачашде йиш я рынкага довлара декхараш.

Бакъда, из дара хІанз а дукха хІама де деза, иштта бола болх хІанз беш ба. Потребительски рынок лертІача хьал тІа йоаккхаш, нахага совлен дола ахча хьагулдеш, паччахьаллкхен бюджет тоаеш, кхы дола дуккхадар деш тІехьа а ца тетташ гІулакхаш де дезаргда.

Практически декхар хиларах тарра вай толаме чакхдаккха деза хІанзара боахама шу. Инициатива, предприимчивость а йолаш, къахьегама коллективаш декхарийла я хІанзарча шера экономически результаташа мехка социально - экономически хьала позитивни воздействи ергйолаш долла хІама де.

ХІаьта рыночни экономикага довлара наькъах дола дош дувцача хана наха къувлар фуд — вахара боарам лохбергбац-теш, обществе социальни юкъ йоллагьяц — теш, наха социальни нийсхо юлургйий, лорабергбий — теш?

Уж хаттараш ду коммунисташа, массанена дага доахк — болх бераштта а пенсионерашта а, маІача наха а кхалнаха а, ветеранашта а къонача наха а. Правительственни программа кийчъеча хана уж мадоагтІара кийч ца дар бахьан долаш хьахилар цунца дола критически гІулакх. Укхазара дар дизза довза деза.

Эггара хьалха рынках шийх. Эзар шера эволюци йолаш хьаенай из — товараш стихийни хувцачара чІоагІа вІаштІехьъяьккхача механизмага кхаччалца. Волонтаристски гІулакхаш дита деза вай, экономически процессаш нийса лелае Іомадала деза, стоимость законоца чІоагІало а лувцаш, цунца цхьана хьахилийта еза боахама гІулакхацара хьинар айдергдола керда низ бола стимулаш.

Рынка хьалашка хьагучайоал эшараш реальни къоастадара таро, царца эффективни кхоачамбара способаш лох, эшари предложении дІанийсъе производство дегІайоалаяра эша лерттІа, доагІаш дола хьал хьахилийта а. Долче, вай рынках алхха из ше а ца лерхІаш, законагІа эффективность, наьха вахара боарам лакхбара средство лерхІ. Цо новкъостал де деза вай экономикана дукхагІа социальни лостам балара, из сага хьашташка яккхара декхар сихагІа кхоачашдара.

ХІанз кхетаеча тайпара рынко, могийташ яц рузкъан да хилара цхьан форма монополи, уж дукха хилар, экономически политически цхьатарра бокъонаш хилар дІадех. Паччахьалкхен предприятеш, кооперативни е акционерни объединене коллективни рузкъа, фермера, ремесленника е дезала къахьегама рузкъа — из деррига а общества демократически кІийле чІоагІъеш да, хІана аьлча къахьегамхоех хьахул производства бокъонца бола даьй, балха эффективность а бухсоццаш хьахулаш дар дукха а хилийта безам болаш ба. Эксплуатаци яра бахьан дац укхаза. ТІаккха, рынкага долхаш, вай долхац социализмагара нокъзардаьнна, общества таронех кхы а дикагІа пайда эцарга долх. Из да а да перестройка концепце маІан.

Бакъда рынка лоІамагІа дІадала йиш яц йІаьххача хана лархІа йола йоккхай Іилма-технически программаш кхоачашъелга, фундаментальни Іилма, культура дегІайоалаелга, паччахьалкхен юкъара социальни экологически программаш. Бакъда из Іалашде йиш яц гІожача административни низаца, налогашка, процентни ставкашка, льготашка, санкцешка, таможенни тарифашка гІелла Іалашде деза. Паччахьалкхен экономически политика эффекта езаш.

Рыночни гІулакхаш леладара дешаш геттара чІоагІа озаш къестаде деза. Наьха къахьегама бокъо лораеш, болх харжара реальни таро луш йола правови акташ эш. Паччахьалкхе декхарийла я къахьегаш бола нах материально хьаллаца, бакъда цкъарчоа йоагІаш йола моттиг нийслац. Кхы цхьаккха лоархІаме хаттар а да — обществера боахама дифференциаци. Социализма принципа тІара хьахулаш я рузкъан башхалоний таро, нагахьа санна уж сага характерца, къахьегаш дакъа лацара боарамца, талантаца, инициативаца, творчестваца ловзаенна яле. Бакъда вай хаьдда духьал да къа ца хьегаш яьхача доходашта е законагІа йоацача привилегешта тІагІолла хьахиннар декъара.

Къаьстта дош да маьхех дар. СССР Лакхехьарча Совете дийцачул тІехьагІа правительствас юхакийчъю хІанз яьча критически замечанешша хьежжа эггара хьалхарча аргІана — маьхаш оттадара реформах йола предложенеш. Дог даха мегаргда бухсоццаш оптимальни решени карайоагІаргхиларча.

Сай оагІорахьара са ала безам бар социальни лоравалара бокъонца уйла яь а хьакаралаьца а механизмаш йоацаш розничин маьхаш юхаоттаде доладалийта, мегаргдоацилга белгалдаккха. ХІаьта, вІалла а рыночни экономикага довла йиш яц маьхаш лакх а деш. Из-м хила йиш йоацаш да.

Сона хетачогІа, обществе а Лакхехьарча Совете а яьча критикас хьахьекхар — аз лаьрхІа ирдаь дувц из дош, хІана аьлча из обществе ира латтар — рынкага довлара чакхйоалаш уйла яь оттаяь, логика, тактика, приоритеташ, лерттІа баьккхаког ца хилар. Из бахьан долаш маьхех дола дош керттера дар цхьана дац аьнна, рынкага довлара цаІ мара доаца гІулакххІана дац аьнна дІалакх хІана дац аьнна дІаэттар.

Рынкага довларга дувзаденна гІулакххашта юкъе из керттера пункт я. Вай долла хІама де деза боахам лелабара кердача формашка, экономически вахара кердача формашка довлара цу халара этапе халкъ социально-лорадаь, цар хьашташта гаранти луш хургхиларах нах тешаш хилийтара.

Рынкага довлаш хьакъоастаде деза хьалхарча аргІанара гІулакхаш. Цхьанне а новкъарло яц таххане а паччахьалкхен предприятешта акционированни яра, предпринимательство реальни кортамукъа хилийтара, зІамига предприятеш, тикаш арендах дІаялара, нах баха цІенош, акцеш, кхыдола маьхера каьхаташ, производства средствай дакъа дохкаш — эцаш хилийтара.

СихагІа хьае еза товарни фондовни биржаш, эргаяккха еза банковски система, болхбе йолаялийта еза процентни политика, хьахилийта деза конкуренци лоаттаергйола производстваш, объединенеш, кагий а юкъера а предприятеш хьахилара, къаьстта — халкъа эша товараш хьадеча сфере хьалаш.

Управленчески структурех доагІачох аьлча, царца рыночни экономикас дІадехарашка хьежжа гІулакх леладе деза. Стратегически вай даха деза отраслеви министерстваш дІаяхара новкъа, гаргарча хана уж кІезигъе а еза. Махулла дукхагІча боараме предприятей боахама болх дІакъоастабе беза административни управленех, ведомствай диктатах.

Общества керда экономически модель хьахилара къаьстта боккха лоархІам болаш да республика суверенитета моттигера самоуправлении реальнии экономически чулоацам болаш хилийтар. Укх тІехьарча хана кризисни явленеш дукхагІа хулаш хилара тІагІолла хьалхьувш я боахаме къаьста гІертара тенденцеш. Дохаш латт регионашта юкъе хьахинна экономически бувзамаш, цар натурализаци. Уж негативни процессаш хьалъюз сепаратистски лехаращца, царех пайда эц националистически гІозараша.

Вай тІехьа да кердача союзни договоре республикай экономически бокъоний сфера, цаІ йолча халкъа боахама комплекс, цар вІаши долча гІулакхий принципаш хьадда къаостаяра. Бакъда из деш доазув увттаде дагІац предприятеш экономически шоай лоІаме хилийтара. Союзни ведомствай диктат республикански ярий диктатаца хувцийта мегаргьяц, хІаьта из де моттигаш хІанзе а йолаш я. Боахам лелабара кІийле хила еза шоай лоІамеча предприятей духхьалара бувзамаш, шоаш предприятеш, къахьегама коллективаш е еза лха ассоциацеш.

Вай экономика цхьоагІо, [...] мукъаяккхар керттера лоархІам бола декхар да. Республикан регионийн интеграце бола экономически безам массе хана гІулакх деш йола фактор я. кхоане цун я. Цунна духьал валар чІоагІа тувлавалар да.

Экологически проблема ювца безам ба са. Укхазара хьал драматически да, цхьайолча регионашка критически а. Новкъа хете а, хІанзалца даь гІулакхаш кІезига пайда боалаш хилар, цар соцаданзар мехка экологически хьал воча доалилга. Кердача тайпара ювца еза из проблема. Эггара хьалха лакхбе беза предприятей шоай лоІам, йизза дІайолаялийта еза союзни республикайн моттигерча самоуправлене органийн бокъонаш и полномочеш а, Іалам лорадара законодательство кхоачашдара эггара цІенхашта бола паччахьалкхени общественнии тІахьожам лоаттабе беза. Цу хана чухь Іалам лорадара координационни гІулакхаш де деза, из а оттаде деза союзни договора тІа. Вож декхар да интеллектуальнии материальнии ресурсаш вІашагІтохар, цар дунен халкъашта юкъерча боараме лаьтта экологически кІалхадаккхар. Из деррига а экологе хьакъехьа оттаеш йолча къаман программа органически дакъа а хинна дІаотта деза.

Советски экономика тоалулга кІезига тийша дац къахьегам дунен халкъашта юкъе бекъара системана из юкъеяхара наькъах. Ала доагІа укхаза предприятешта, регионашта, республикашта дукхагІа кортамукъале мел лу хьинар доккхагІа хулаш хилар — хІаьта из никъ вай нийса лерхІ — иштта хьинар, керда идеяш дукхагІа хул. Хьадувла Іалам теркалдеш хила вай, из цхьа моллагІа дош дац. Импровизаце хІанзле а дукха хІама доадайтад. Дукха хІама де дезаргда вай экономикана модернизаци яра, караерзае еза керда технологеш, лакхъе еза къахьегама овсарле, конкуренце лоаттаургйола продукци арахеца еза. Бакъда, хетаргахьа, эггара керттера дар да сом конвертаце тІа даккхар. ХІанзалца цох дийцар таьнна тІехьагІа хургдолча гІулакхах санна. ХІаьта из декхар тІехьа а ца тетташ кхоачашде дезаш да. Экспортага довла низ бола стимулаш эш, эффективность йоацача импорта, кхыча мехкий доалла декхар лакхдара никъ бехка беза. Доазол дехьара капитал юкъедоаладара эша хьалаш хьахилийта деза.

Рынкага довларца а дунен боахама бувзамашта юкъедахарца а дувзаденнача декхараша вай арахьарча экономически балхагара дІадехараш доккхий да. Ала доагІа, вай уж дешаш укх тІеххьарча хана дукха дийцад, йоагІаш йола политически установкаш яьй, правительства наьъкагІа цу сфере доккхий хувцамаш даьд. Бакъда, бокъо еннача арахьарча экономически ведомствай, предприятей, объединеней, балха тІа укх тІеххьарча хана дукха да цІенхашттара динза дисараш.

ХІаьта деррига хьале чІоагІа Іеткъар бедала товарий, эггара хьалха мехкдаьтта дунен тІара маьхаш лохдалар. Из бахьан долаш конвертируеми валюте вай доходаш шолха кІезигъелар. Иштта эттача хьале доккхий гІулакхаш де дийзар импорта даькъе а экспорта даькъе а. Бакъда, тІехьа тІадоагІар ца хулаш дисанзар, из вайна массанена хоа а делар, машиностроене модернизацех аьлча оборудоване дукха эцара договор дохаде дийзар. Из Іеткъар потребительски рынке а, хІана аьлча дІадахача шера конвертируеми валюта дикка дакъа воай рынок товарех хьалйизарга дІадахийта дийзар.

ХІанз правительствас кийчъю арахьарча экономически балхаца ювзаенна йолча проблемай ерригача комплексах йола предложенеш. Дувцар да капиталистически мехкашцара бувзамаш шердарах, СЭВ боарамашка валютаца лоархІача дунен маьхаш тІа довларах. Из доагІа «кхоалагІча дунен» мехкашца вай цхьана къахьегара юкъе хьона цхьадолча хувцамашка цІаьккха хьажарахи юкъедахьарахи.

Деррига из иштта да, хьал а хувцалургда. Бакъда, дунен рынкага довларо, СССР дунен боахама юкъеяхьаро дІадех уйла еча а, кадраштцара гІулакх леладеча а овлангара хувцамаш делга, йоккхий знанеш, кругозор хулга, гІулакх кердача тайпара леладе ховлга. Вайцига хІанз деррига а цхьаннена тІахьош да: кхоъ-пхиъ, итт процент валютни ресурсаш ял тхона рынке уж йохха а лургйолаш, хьаштдар эца йиш а хургйолаш. Цкъарчоа хетал удеррига цхьалха а доагІаш а да аьнна. Юххьанцарча этапе из де а мегаргда, вай цхьалар[...] дой, тІаккха вай вІалла хІама а кхетадац. Кадраш юхакийчъе еза, цар уйла аргаяккха еза, гІулакх кердача тайпара леладе ха деза. Цунна хІанз геттара кІезига теркам тІабохийт, вайцига, цо юхаувз арахьара экономически болх эргабоаккхилга, аз хьалхе маллара, дукхача моттигашка цох зе а даьннад.

Кхы цхьаькха а — вай предприятеш, хьалха а санна, экономикана модернизаци яра импортагІа хьа мел эцачох пайда эцаш хуле, нагахьа санна валюта дІадохийташ иштта хала эцаш дар шераш доахаш уллийте, талхийте, тишдолийте, тІаккха хала да хувцамаш дикагІча оагІорахьа хургхиларга дог даха, экономика сфере дунен халкъашта юкъе цхьана къахьегача цо бергба яхача пайданга сатувса.

Долче, укхаза сиха, хьадда гІулакхаш де деза, геттара уйла яь, эза, бехктокхаме хІама де а деза.

Новкъостий! XXVII съезда яьча отчетни доклада тІа а ЦК мартовски Пленуме а цІаккха ца хиннача тайпара ира оттаьяр аграрни проблема. Оттаьяй юрта ерригa кхел, ахархой кхел контексте а йолаш. Укхаза да кхачан дош кхоачашдара доагІа.

Цхьаккха а технически технологически порядка цхьадолча гІулакхашта шоашта маганзар вайна из къоастаде. Из хІанз гуш йола факт я. Парти принципиально кердача позицеш тІа ялар бахьан долаш коллективезацегара денз таханарча денга кхаччалца долча ахархой деша исторе машар хургхургбоацаш анализ йир. Цу анализо вывод ярга вигар, дувца дезар да юкъарчал доаццаш аграрни сфере даь ца Іеш, ахархой хьакъехьа, бІарчча хьанийцача юртах, болхлой классан ахархоштен, городан юртан юкъерча гІулакхашка хувцамаш дарах. Мадарра аьлча вай юхатІадаьхкад аграрни дош базисни, ленински хьисапе кхетадара, цигара дІадоладеннад вай юрт социальни дегІаухаргйола керда гІулакхаш де, экономика керттерча секторашта юкъе бинза баргбоаца хувцам белга кхетаде, юрта рузкъан да хилара гІулакхаш шоаш овлангара кердадаха.

Тахан, новкъостий, хьалах объективни доагІара оалаш, бакъде деза: цу принципиальни решенел тІехьа адекватни практически болх бахьзар е правительственни боараме а е республикански моттигерча органийн боараме а. Аз кхетаду тахан юрта боахама, ерригача аграрни сектора болхлой критически, хьадда раьза боацаш ба. Юрта бокъонца социальни вахар тоадеш а материально-технически база чІоагІъеш а цІенхашттара гІулакхаш де деза. Съездо цу хьакъехьара позици оттае еза. Вай бакъде деза тайп-тайпарча общественни форумашка ахархоша юрт а ерригача аграрни сектор а, финансови, материальни чІоагІа хьаллаца еза яхаш увттадер нийса хилар.

Мишта де деза из? Вайцига укха тайпара гІулакхаш де баьннаб: хьада, дІа-са нийсдаьд, бюджетацара къоастадаьд! Иштта йола административно - распределительни метод хІанз кхы мегаш яц. Юрт меттаоттара проблема къоастае еза экономически методашца — городаи юртаи юкъера эквивалентни хувцам барца; юрта болча пайдана экономически социальнии приоритеташ, бІарчча агропромышленни комплекс хьахилийтарца, юрта боахама техника хьаеча промышленноста демонополизаци ярца, боахам лелабара дукхача формашта эшаш йолча машиний система хьаярца.

ТІанйца хила еза шоаш кхоачашйича юрт дегІайоалаярга дукха капитал кхоача законодательни акташи социамаши. Аз законодательни инициативагІа хьалхашка дахь из дош СССР Лакхехьарча Совета хьалхашка оттаде. Обществас юрта новкъостал де деза. Сона хетачогІа, вай декхарийла да ерригача парте цІерагІа воай позици берригача мехкага хьадда дІакхайкае. Цунца цхьана са безам ба белгалдаккха: халкъа боахама цхьаккха дакъа дац экономически паргІато, бокъонца дола рыночни гІулакх юрта, аграрни сектора санна эшаш, из паргІато енна хургйолаш хаІма де а деза.

ЦК мартовски Пленумо керттера декхар а лоархІаш оттадир юрта производственни гІулакхаш радикально эрга дахара декхар, из доацаш хила йиш яц экономически паргІато. Тахан цІаькха а цІаькха а дІакхайкаде деза: нагахьа санна экономически гІулакхаш ца хувце, ахархочун къахьегама стимул юкъе ца йоалайой, ахархочун хьал ше хувца ца лой, нагахьа санна из лаьттан визза вола да а хинна дІа ца отте, цхьанна а инвестицеша новкъостал дергдац. Вай декха[...]

Цунца дувзаденна цу дешах лаьца алхха дискуссеш яь ца Іеш, спекуляци а ю. Из колхозащен совхозашцен долча гІулакхах да. ГІулакх дІакхоач кердача аграрни политикас уж йолаш хилар эшаш дий хьоагІ оалача.

Бакъда цун маІан да лаьтта боахам лелабара ерригача формашта тайп-тайпара торонаш хилийтар. Царех хІаране хьахьокхалда ше мел метташ а пайдане а я — гой иштта я вай принципиальни позици. Вай, бакъдар аьлча, тІаэцац «массанахьа а деколлективизаци» елга.

Со теш, боахам кхетаме лелабеча колхозашеи совхозашен социальни вахар тоадеш, ахархошта вахара доагІаш дола хьалаш Іалашдеш, обществана эша дукха продукци йоаккхаш хиларах — уж мамогга хьаллаца а йоагІа. Уж, кхеташдеш мадий, кердайоалаш латтача советски юрта органически дакъа а долаш юсаргья. Итташ шерашка боахам во лелабу, зенаш ду, дотацеш тІа яхаш йола колхозаш, хІаьта рузкъан да хилара гІулакхаш тадара, боахам лелабара керда формаш карайоалаяра духьале еш йол цар управленчески аппарат — кардинально кердаяьха хила йоалаш я.

ХІаьта кхы цхьаькха а актуальан дош да лаьттан реформах. Духьхьала дІоаргда аз: лаьттах дола Закон хІанзарчоа болх беш дац. Хьалха денз хьахинна хьайагІача управленчески структураштa, административно-боахама аппарат позицна тІаІоттаенна ца Іеш, из таІотталу къаьнарча психолгена, ахархо ший цу цІертара ваккхарах, болхло лаьттахи производства средствах къоаставарах, бухсоццаш хьахулачах тийша доаццш шкъахьегама гарантировнни доагІар луш долча хьалашка хьахиннача шоай х[...] яьккха яьннача стереотипашта а.

Геттара сиха динза даргдац хьадда дола гІулакхаш. Цхьанне а лхац «массанахьара коллективизаци» санна, «массанахьараарендиз а ц и». Со теш, хІанзалца цхьаннена а дагаехаяц арендни коллективаш хьаяра задаиш. Цох хургдар вайна геттара доккха зе даь а хІанзалца вай нийсдаь ца доала а геттара Іовдала гІулакх. Керттера дош да лаьттах дола Закон кхоачашдергдола механизм хьаяр. Цох ира дош оттаду юрта боахама болхлоша, эггара хьалхарча аргІана арендатораша, арендатраш хила безам бараша, дукхача кулгалхош, специалисташа. Лаьттах дола Закон дувцилге йоацпаш кхоачадеш хила дез, цу даькъе эггара хьалха пайда эцаш хила еза Советий полномочеш. Из цар духхьалара декхар да.

Са безам лаьттан реформа мишта кхоачашъеш дувца дош Президентски Совета эггара хьалха хулачарех цхьан заседане хьажа кийчделга шуга дІахайта.

Новкъостий! Отчетни юкъагІа, къаьстта укх тІеххьарча хана ирденнад къамашта юкъера гІулакхаш. Вай цу сахьата кхетабанзар цу проблема лоархІам, ший ханнахьа хоабаланзар укхазара кхерам. Шоана, хетаргахьа, дагадоагІа КПСС XXVII-ча съезде, цун решенеш кхоачашъярах отчет луш да вай хІанз, дуккха хьалха денз къоастадаь да яхаш уж дешаш дийца. гІулакх долче лерттІа а яьха. Бакъда, оалаш махиллара, вахаро бирса гІулакх хьалхашка денал. Дика да аьнна хетача хьале Іовш хинна геттара цІенхашта йола проблемаш цІаьхха хьагучаяьлча, хиннар къоастаде кийча хиланзар вай. ХІаьта дунен халкъашта юкъерча политикага диллача геттара лоархІаме да сихдаь герз хьадайташ хиннарех дола цхьа бахьан хинна дегабуама белгеи цатешами мелбалар.

Укхаза дукхадар вІашагІъийнад, гІулакх тІагІолла дувцаргдацар аз. Перестройкаси гласностои хьахилийтад къаман сакхетам меттаоттара дола дика хьалаш. Из алхха хоастае йоагІа позитивни процесс я. Цунца цхьана хьагучаьнйай производственни низаш дІа-са нийсдеча, культурно-къаман политике, цунца цхьана къамий метташ дегІадоаладара. мехка цхьайолча регионашка социальни дешаш къоастадеча гІалаташ дарах хьахинна йола проблемаши вІашдухьаленаши, уж цхьатара дегІа ца яхар, демографически, экологически хувцамаш. Укхаза дар ХІаьта а, бакъда, такхадезаисторически, дина бахьанаш. ча отт ший хана бІарччача халкъий хьакъехьа даь зуламаш бахьан хиннар.

Гуччахьа бакъде деза: юххьанца нийса доацаш, боагІа теркам ца беш гІулакх ледадир Іаьдала централни моттигерчен органаша. Цох пайда ийцар массе а тайпарча деструктивни низаша — сепаратисташа, хьаьрбаьнна болча националисташа, коррумпированни элементаша. Къаман доши къамашта юкъера гІуланхаши цхьайолча моттигашка ирденнад. Этнически кІийлен тІа цІий Іо а дохийташ довнаш [...] бахьан йола моттигаш, арабьанна лел, йохха хало а оз. Из деррига а ла йиш йоацаш да, берригача мехка наха чІоагІа новкъадаьннад из.

ДоагІа а доагІаш, Іаьдалгара дІадех вай дукха къамаш дахача паччахьалкхене машари барти белга. Новкъа хете а, бакъде дезаш да иштача хьалашка интернационализм йизза чакх ца яьнилга. КІезига бац низ барах юхабаьнна, сепаратистийн къамаш вІашагІлотаде цІурбсхкарийн тІахьехамех тІехьагІа хьахургдар кхераме долча шоай халкъа дІадовзийташ йола аргументаш йоалае ца хайна коммунисташ. ХІаьта иштта аргументаш эшачул а дукхагІа, политически болха тІа гІалаташ дарах, къамашт юкъера гІулакхаш сихденнача хьалашка из бе ца харах партийни органашта критика нийса яьй аьнна хет сона.

Укхаза дукхадар ца деш ийшар.

Цу тІа гІолла йир хиланза яргйоаца выводаш, оттайир, деррига халкъага ювцийтар, хІаьта цул тІехьагІа дІадахача шера хиннача сентябрьски Пленумо могайир парте къамий политиках йола платформа. Цун керттера маІан да хІара халкъа а бІарчча хьанийцача мехка а хьаштий кхетамеча лостаме къамаш меттаоттара процессаш ерзаянза яргйоацаш хилар нийса долга могадар. Къамий дош къоастаде йиш яц перестройка дІахо а хьош, кІоарг а еш мара, хІаьта цун, ший аргІана, дог доахилге яц толам боаккхаргхиларах, нагахьа санна мехка халкъашта юкъера гІулакхаш тоа ца дой.

Вай хІанз цІаккха а ца хиннача тайпара кхетадеш санна хет сона юкъарча экономически, политически хьаштащца, историца шийца дувзаденна халкъаш шоай лоІаме вІашагІкхетар хиларах тарра Союза характера а куца а йолча ленински уйлай маІан. Укх тІехьарча хана вай текха а уйла яь а мел хиннаро вайга кхетадайтар союз кердаяккхар алхха республикайн автономейн бокъона шеръярца, кхыметтел дикка шеръярца а, кхоачамбь Іе йиш йоацилга. Хиланза яргйоацаш я суверенни паччахьалкхений бокъонца йола союз. Дувцар да, боккъала аьлча, вІашдухьалений шод хьабаста, халкъаша цхьана къахьегилга кердача боарам тІа доаккхаш лакхде, союзни цхьана бола политически низ, экономическии духовнии потенциал паччахьалкхений сийлахь - йоккхача союзе вІашагІа мел кхийттарий хьашташта алсамъяккха йиш хулийтаргйола мехка къамий паччахьалкхен вахар хьадарах. Цунца тешшаме Іалашъергья мехка кхерамзле, цун дунен халкъашта юкъера авторитет.

Из дош сага бокъонаша дІадехар къамай суверенностеи автономеи моллагІча а хьаштел тІехдолаш дус. Из чІоагІдаь хила деза союза а автономе а конституционни вахаре. Дунен халкъашта юкъерча гІулакхашка вай кулгал деча цу принципа тІара цхьа гІа тІехьашка довла йиш яц.

Федераце Совето йиллача лаьрхІа йолча комиссе хІанзе а беш ба вай дукхача къамий паччахьалкхе лардера кердаяккхара деррига дешаш чулоаца керда союзни договор кийчдара болх. ХІаьта из иштта хилча, вай безача лостаме гІулакх деш да, касталашха дикагІча оагІорахьа хІама хувцадаларга дог доахе, тІаккха, чІоагІа, вай бокъо я съезда цІерагІа къамашта юкъера гІулакхаш дІахо кхохадар вайна зуламе долг акхетадара, мичча тайпарен мел лоархІаши бале а цІурбехкараш совцабара мехка деррига халкъаш тІахьехаш кхайка. Сона хетачогІа, цу деша хаькъехьа вай иштта йола позици лацарга хьеж халкъ.

ХІанз, вай дукхача къамий паччахьакхене кІоаргга хувцамаш хулача хана вай деррига халкъаш сабар, машар болаш, цхьана къахьегаш хила деза. Со теш съезда из тІахьехам вай снйлахь — бокххача дукхача къамий мехка массе а митинге тІаэцаргхиларах.

Новкъостий! Боккха, принципиальни лоархІаме болх боаьб политически реформа хьакъехьа. Из кхоачашъянза яргйоацаш хилар вай кхетадаьд, дІадоладаьд экономически хувцамаш хьалха хиннача политически системас еча духьален тІа эттача хана шерра перестроечни процессаш еча ханне а. Цунца геттара цІенхашта хилар ЦК хьахиннача проблемай ерригa комплекс ларда тІара оттае а йолайир. Са укхаза ала безам бар КПСС ЦК январски (1987 шера) Пленума геттара боккхача лоархІамах. Цига эггара хьалхара йир вай политически, режима балха, цунна юкъе партеи Советашен лоацача моттигий анализ. Къаьстта тІаккха вай мадаггара аьлар халкъа Іаьдала ленинскч концепци кхоачашъянза яргйоацаш хиларах.

Бакъда, хІаьта, январски Пленума идеяш цхьан маІанца тІаэцанзар парте а обществе а [...] тІехь практически гІа ца баккхар. ХІанз кхетадеш да иштта хІана хиннад. ГІулакх латт, хила мег, кадрай бехктокхамах дола дош эггара хьалха иштта ира оттадарах. Цо царех цхьадола дакъа хьоадир, Пленума решеней хьакъехьа царна хетачоа а дечоа Іеткъар. Иштта хьалашка массаза а хиланзар Политбюро лерагІея принципиальни. Бакъда, вахаро вай овттадир цу деррига дешашта юхатІадерзадеча, цул совгІа мехка яьржача демократизаце низ а беш. Ишттача хьале хьахилар XIX партийни конференци гульяра идея. Цун повестка тІа керттера дар деррига чулоацаш йолча политически реформех дола дош.

ХІанз вай я демократически хоржамаш дара тІагІолла хьахинна конференце оттаьча принципий кІийлен тІара лакхера лохе кхаччалца йола Іаьдала керда инстит[...]аш. Ала мегаргда, из перестройкана карагІдаьннача [...]терачарех цаІ да, обществ[...] кердайоаккхача новкъа [...], из ца баьккхача общ[...] революционни кердаца [...] вай кердача этапе гІа. [...]дала мегаш хинна а реформа[...]чески системана не хула[...] процесс чоалха партийни [...] Хувцалуш ба[...]ветски орга[...]хьалкхен со организацей, общественни [...]рхІам.

Из деррига дІаргда вай, [...] духхьала зар деш, из бахьш да, лагара тайп-тайпар[...] наьха эггруппайн хьашта[...] тоабайн доал дара ерригач[...] мехкага, уж гІулакхаш [...]стемалионаш болча наха[...] милчандаь. Из деррига а хоаде йиш йолаш да, [...]стий. Алхха цхьа хІама[...] галдоаккхаргда аз: наг[...] санна цу новкъа вай д[...] децаре, тІаккха тІехьагІа с[...]циальни зуламаш далара кхерам бола лакхлуш латта общества политизаци кегалургъяр, общество хьайнача а кхерамах йизача а хІанзарча хьалашка вай съездо ший декхар кхоачашдергда, нагахьа санна бехктокхаме хете, парти а общество а вІашагІтохаргйола гІулакхаш дара укх гаргарча хана де лаьрхІараш, декхараш, программа къоастайой. ХІанз ха яц къоавсамаш даха, перестройка дІахьалхашкаяхьара практически гІулакхаш де деза.

ХІанз, политически реформа шоллагІа этап чакхъяьккхача хана вайна гу парте декхар халкъа Іаьдала керда хьаяь органаш чІоагІъяр долга. ХІанз хьалхагІа центре къоастадеш хинна цхьадола дешаш карадолхача Іаьдала республикански органий балха тІа революционни хувцамаш хул. Царна керда таронаш лу, гІулакх лелара, халкъа хІара дийнахьарча вахарга кхоача социально-экономически дешаш къоастадара цар бехктокхам лакх а бу.

Моттигерча Советехи самоуправленехи долча законага хьежжа овлангара хувцалу моттигерча Советий хьал а. Цар кара хургья районаши юрташи дегІаахара рационально пайда эца беза йоккхий материальни ресурсаш. ХІаьта кердача закона кІийлен тІа, кердача организационни формашка Советаша беш бола болх бахьан Советий аппарата структура а хьал а хувцалуш хилар цун тІатехача.

Хьалхарча аргІанга даьннад хІанз законность а правопорядок а чІоагІъелга. Тайп-тайпарча форумашка партена а советий Іаьдала керда хержача органашта а хьалхашка увттаду хьадда дола дІадехараш — зуламаш, обществана духьалара гІулакхаш совцаделга, правопорядок хьадда чІоагІъелга.

Съезде кхоачам баь Іе йиш яц закон массанахьа а кхоачашдеш хила деза аларах. Из-м вай цкъа аьнна Іийнадац, бакъда гІулакх дикагІа оагІорахьа ледара тоалу. Цудухьа цхьамоллагІа цхьалха доацаш эттача хьала анализ кІоаргагІа е йоагІа, ший оценкаш, предложенеш йоалае еза.

Са безам бар шун теркам эггара хьалха укх хІамана тІабахийта. Вай къьгга гуш хила деза мехкарча правопорядкаи законностеи лоаттама политически социальни стабильноста боарамца юкъарчал доаццаш бола бувцам. ХІаьта из иштта хилча, тІаккха из чІоагІбара тІаберзабаь хила беза Іаьдала керда хержача органий болх а. Цу хьакъехьа цхьа керда указанеши законаши кхачарга хьежа а везац, хІанзе а йолаш и кхоачамбалла средстваш хьал дикагІча оагІорахьа хьадда тоадара. Хьадда гІулакхаш де мара дезац. Геттара дика да дуккхача Советаша из кхетадаь, проблема творчески кхоачашъе хІанзе йолаенна а. ХІанз а «митинговщина» лелаяраш балаш бале а.

ШоллагІа. Дукхадар дашха доагІа прокуратура, МВД, кхыметтел судий а органий болхлой бІубенна ца хилара ший тайпарча комплексаца — митингови гІулакхий, демонстрацей, тайп-сайпарча ультиматумий низагІа хьахиннача комплексаца. Е кхыметтел цу е вокх бахьанашца духьале еш хиннача хержача органаша низ беш — хІанз дукха я иштта йола [...] закон кхоачашдеш хулга.

Из, новкъостий, ла йиш йоацаш да. ТІаккха геттара кІоаргача гІоргда вай. Цудухьа партийни органаш декхарийла я бокъонаш лораеча органашта духьал низ бара шоаш раьза йоацилга вай общественноста хьалхашка дІакхайкаде. Со теш мехка общественность а иштта уйла йолаш хиларах.

КхоалагІа. Вай дувц бокъонаш лораю органаш дІахо чІоагІъяра, уж мел эшачунца Іалашъяра, болхлой материальни хьал тоадара тІехьа долаш. ХІаьта цу лостаме хІанзе а хьалхара гІа баьккхаб, советски наха хьал а лоац иштта дола гІулакх. Дукхача Советаша шоай территореш тІа ресурсаш лаха лаьрхІад милице, правопорядка органаш реально чІоагІъяра. Бакъда, из деррига деш, вай наха дог доах законность чІоагІдеш, хІара сага бокъонаши кортамукъален лораеш дола кхы а эффективнегІа гІулакхаш дергхаларга.

Кхы цхьаькха а, новкъостий. Законашта духьалара гІулакхаш ловргдоаца атмосфера хьахилийта еза мехка. Укхаза дукха дар дулург а да, де декхарийла а я массови информаце средстваш.

Новкъостий! Перестройка е долалуш вай къьгга кхетадора наьха хьакъал чу революци ца еш, долаш дар духовни юхадийн ца деши шерра идейни керда ца доаккхаши цхьаккха политически, социальни, экономически керда хувцамаш дулургдоацилга. Сона хетачогІа, массанена дагадоагІа перестройка хиллалца общество мел идеологически тоІаяь яр, дуккхача наьха сакхетама малагІча догматашен къьнарч[...] уйлашен Іодкъам [...]бара. Цудухьа эггара хьалха [...]къаялийта езаш яр уйла, [...]гІата далийта дезар [...]къал. Цох хилар перестройка эггара лоархІаме йола [...]т.

доа[...]е инициативагІа дІасур[...] духовни вахарера абраш, [...]ла, дувца ца мегаско-ж[...]ра яьккхай сталинхомат[...]ски установкай Іийная[...]цкъа дагаьнна веннии [...]ман художеств[...]кха хин[...]лигенцеца, дуцам бола [...]дане а чулоадискуссеш [...]шагІкхетараш, беттехьа а [...]5 шера июнь нически [...]р Іилма-тех[...] хьакъехьара [...]са дешай таш шераш[...]цани. Итганизацеште [...]нйни орнен юкъе [...]ллигенцейоаккхаш хІам[...]ув дІатийни орга[...]зад. Парлопека, теоре[...] йитай регламент увтт[...] балха таоттаьй бехк[...] Метра тетта, хІаьт[...]оста- дискредитаци я[...]хьала ман культура д[...]елил- цІераш.

ПЕРЕСТРОЙКА НОВКЪА ДIАХО ДАХА ДЕЗА

Советски нахага юхакхачийтай духовни творчества гIоръяьнна дика произведенеш. Парте интеллигенцецара керда гIулакхаш хьахилар — из перестройкана карагIдаьннарех цаI хинна ца Iеш, дIахо дIахьалхашка дахара дола лоархIаме хьал а да. Интеллигенце дакъа ца лоацаш воаш дахаш йола общество кердача тайпара кердадаккхара перспективаш йовзарга доалалургдацар вай.

Цунна дола тешал да мехка духовни гIулакх лакхдалар — массови информаце средствай керда лоархIам. Прессас революционизаци яьй обществана, новкъостал даьд миллионаш, миллионаш болча къахьегамхоша общественни вахара юкъе дакъа лацара. Кхоачамбоацараш дале а, цул совгIа, дикка, цу хьакъехьа доккха да цо перестройке лаьца дакъа.

Вай бокъо я хIанз кIоаргача хувцамий этапе даьннача хана коммунисташа, парте боацараша, берригача журналисташа кхы а боккхагIа бехктокхам хеташ, общества деррига унахцIена низаш вIашагIтохар духьа, керда масштабни декхараш кхоачашдар духьа къахьегаргхиларга дог даха.

Новкъостий! Вай дегIаахара перспектива нийса къоастаяра довза дезаш дар вай воай истори. Из, хила а мег, халачарех, лазар дечарех, цунца цхьана унахцIено хилийтара хиланза яргйоацарех йолча процессех цаI. Иштта моттиг эттача инициатива шийна тIаийцай парте. Голатоха моттиг а хинна укхаза дIаэттар Октябра кховзткъеи итт шу дизарца дувзаденна документаш.

Исторически бакъдар халкъага кхачара эггара керттера дакъа а хинна дIаэттар сталински репрессей хана законагIа доацаш мел боабаьрий гIулакхашка юхахьожаш баь болх. КПСС ЦК Политбюро комиссе болх барах хьахинначо йиш хилийтар эзараш, эзараш болча коммунистий, партеи пачхьалкхени боккхийча кулгалхой, болхлой, ахархой, интеллигентий партийнни граждански сий байначул тIехьагIа меттаоттаде. Центральни Комитето принципиально шийна хетар аьлар низагIа коллективизаци яьча, берригача мехка трагически зулам а долаш, юрт ахархоех яьккхача политиках. Бакда аз лерхI из болх вай чакхбаьккха боацаш, из дIахо беш хила беза.

Съезда йолча Программни заявлене проекта тIа, кхыча дукхача документаш тIен перестройка хана яьча выступленеш тIен а санна, кхоачам хиллал дувц дIадахачох вай хаьдда тIа ца эцаш дар, кхоаненга вай воашца ца хьош дар. Бакъда вай духьал да Октябрал тIехьагIа вай халкъо мел даь деррига хIама цхьатарра харцдара, вай доагIар дIалу социалистически идеяс советски наьха хIара ноахала дог айдеш хилара. Уж гIийртаб мохк бIаьхегIа, культурнегIа, тоабенна хилийта, цу гIулакха шоай низ а унахцIено а кхояьяц Цар лорабир из эггара унзарагIболча тIем тIа. Цар сий исторена хьалхашка цIена да.

Центральни Комитета решенегIа хIанз болх беш я авторски коллектив «КПСС историе очеркаш» хьаяра, аз дог доах цар тIа Iилманца цIена, объективность йолаш, цIенхаштача документальни кIийлен тIа парте вахара а къовсама а бакъдола сурт меттаоттадерг хиларга.

XXVII съезде оттадир бIарчча хьанийцача культура сферера, къаьстта Iилманеи образованеи остаточни принцип дIаяккхара декхар. Юкъерчеи лакхерчеи школана реформа е гIийртар. Фундаментальни тохкамаш дара, Iилма - технически прогресса стимулировани яра решенеш тIаийийр. Духхьала дIаала деза, укхаза хIанз а кIезига хIама карагIдаьннад, оахьан цу лоархIамеча дешай хьакъехьа тIаийца решенеш кхоачаш ца яр да. ГучогIа, новкъостий, вайна хIанз а дизза дайзадац Iилманеи образованенеи приоритетни гIулакх ца дича перестройка майоагIгIара дIагIоргйоацилга, массаза а интеллектуальни потенциал ца тоъаш хургйолга.

Цунна тешал ду укх тIеххьарча итташ шерашка вай воай долча истоpe. ДегIадаьхкача мехкашца нийсдича дукхача лостамашка вай тIехьадисар къаьстта эггара кердагIарча технологе доашхаш да мехка Iилмеи образовании дегIаахара тIехьаюсаш хиларца. ХIаьта из, духхьала укх тIеххьарча шерашка социально - экономически дегIаахара хьакъехьа дегIаухача цIаьхха хьалхьашка даьннача цхьадолча мехкаша овлангара котало яьккхай образованеи Iилман хьакъехьа. Из деррига дувцаш, са безам бацар цу дешай хьакъехьа алхха самокритика а яь, из дита, яь выводаш масштабни пачхьалкхен политикага кхачийта еза. Съездо а, сона хетачогIа, цу лоархIамеча деша хьакъехьа хаьдда йола позици лаца еза.

Общественни Iилмай хьакъехьарча гIуллакхах дола массехк дош. Парти хаьдда тIехьа я уж паргIатта дегIаахара. Вайна вахаре эшаш да Iилма объективни тешалаши выводаши, Iилмахой разработкехи рекомендацехи. цар къахьегамах хьахинначох политике а халкъа долча берката а вай чIоаггIа пайда эца беза. Хьаькъал долча пачхьалкхено массаза а доккхал даьд шийна интеллектуальнии художественнии карагIдаьнначох. Вай хьем боаццаш гIулакхаш де деза хьаькъалаши таланташи мехкара дIаахара бахьанаш дIадахара.

Съездо дIаювца еза парте позици; из тIехьа я культура, литература, искусство дунен а даймехка а ерригача йIаьхийча ганзай кIийлен тIа паргIатта дегIаахара. Культура сфере хила йиш я кхетамеча боараме хозрасчет, самоокупаемость. Бакъда, хьадеха йиш яц цунна йизза коммерцнализаци елга. художник кхы а кортамукъа хургвоацаш, кхы а карахургволаш, хIаьта общественна нравственни зе хургдолаш искусство рынка дIаяла йиш яц. Творчески кортамукъале могаеш, парти духьал я саг вохавеши хьаланвеши йолча искусствана. Искусстве цензура хила ягIац, бакъда, халкъа хьалхашкара художника нравственни бехктокхам хила-м беза.

Культураи искусстваи деятелаша селхан съездага дайта арадаьккхача кхайкарал тIа парти тIахьех обществана йолча вахара лоархIаме уж ерригa проблемаш къоастаяра дола керда гIулакхаш чIоагIдара ерригача ший влиянех, ерригача ший моральнии материальнии потенциалах пайда эцара. Халкъа духовни ганз дагайоаллаши йоакхо еши даь из кхайкарал хьаллацар вай деза дехар да. Со тешаш ва берригача делегаташа культуреи искусствои, нагахьа санна иштта ала мегаргдале, сина экологи вайна хьалхарча аргIанарча программни дагадоахкарех цаI а хинна дIаоттара тIехьа дувцарг хиларах.

Новкъостий! Перестройка программа оттаеш, вай кхетадора нагахьа санна мехка вахара арахьара хьалаш ца хувце, из кхоачашъюлургйоацилга. ХIаьта из дара вай гIулакхаш хувца дезар, дуненна хьалхашка дунен халкъашта юкъера политика яхьа а езар.

Дунен шоллагIа тIом чакхбаьнначул тIехьагIа геттара доккхий хувцамаш хиннад - социальни, къамий, экономически, политически, технологически, Iилма, экологически, демократически. 70-гIа шераш доладеннача юкъе цар эргаяьнкхар цун ерригa юхь, адамаш дахара кIийлеше хувцаш. Хьахулаш я керда цивилизаци. Хьахулаш я е геттара боккха глобальни кхерам эшабе а цамогаш яйна дIаяла, е вахара дикагIйола правилаш, геттара керда дунен политика оттаргйолаш.

ХIанзарча дунен халкъашта юкъерча хьала анализаца чIоагало а лувцаш, герз дIадаккхара никъ а лаьца, арахьара политика лелаяра цхьа къаьстта йола опыт а Iоаяь, вай чIоагIделар дунен халкъашта юкъерча балха керттерча кхаь хьал тIа.

Цкъа-дале, ший кхерамзле чIоагIъе ягIац кхычар кхеразмлен чотагIа, ший хьашташ лораде дагIац кхычар хьашташта зе дергдолаш, кхыча халкъийн пачхьалкхенийн гIулакхаш вIаштIехьлоахалга царна чул хьайна дикагIа хов яха гIерта везац. ХIара халкъо ше ший лоIамагIа дезаш дар харжар дунен керда порядок оттаеча керттера хьал да. ШозлагI - дале, тоалуча, кортамукъача, демократически обществага кхача йиш яц цхьаь а волаш, ший никъ общественни дегIаахара кхыча наькъашта духьал а боахаш, заман императив я цхьана дагIаахар, цхьана йола творчество, цхьана къахьегилга. ХIаьта кхозлагI-дале, вай халкъа боахам дунен экономикана юкъе бахьар вай экономикана модернизаци яра йиша ца Iеш, кхыча халкъашца цхьана юхаяргйоаца машаре юкъ оттаяра йола материальни лард йоллара, адамий глобальни проблемаш къоастаяра а эш.

Укхаза со белгалдаккха декхарийла ва, тIема производства конверсе хьакъехьа цхьана къахьегилга вай интеграце перспективни болчарех цхьа лостам ба. Бувзамаш дувзаденнад американцашца, итальянцашца, немцашца, кхычарца. Цу даькъах хила йиш я интеграционни бувзамий ший тайпара йола «лидер», хIана аьлча, вайга я воай партнерашта хьаштдолаш йола йоккхий технологешии дикагIйола Iилма разработкаши, хIаьта кхетадеш мадий уж я цхьана йолча кIийлен тIа. Укхаза вайна дIадоладара эффективничарех цхьа никъ ба, цул совгIа, лоаццача хана граждаашта эша продукци арахецара эггара а Iилман-технически тIехйола производстваш болх бе йолайолийтаргйолаш. ХIаьта дунен халкъашта юкъерча политикага диллача геттара лосупIаме да сихдаь герз хьадайташ хиннарех цхьа бахьан хинна дегабуам белген ца тешами мелбалар.

Из доккха дош ерригa проблематика яшха а гIерташ, конверсех лаьца пачхьалкхен программа кийчъеш хиларца дувзаденна да аргда аз, и з пачхьалкхен геттара боккха лоархIам бола гIулакх да. Уйла а еш къоастаде деза из. Кхетаме дIанийсъе еза Iилма а, кадрови а, производственни а потенциал. Юххьанца даь хинна гIалаташ дIадоахаргдолаш дика болх бе декхарийла да вай.

Кердача гIулакхаш тIа оттаьча политикас, кердача уйлан боарамашка йоаллаьча инициативаша тоадир дунен халкъашта юкъера хьал. тIехьашка баьккхар дунен тIема кхерам. Вай торо яьннай тIема еш йола расходаш кIезигъе, аз хьалхе аьнна махиллара, средстваш машара гIулакхашка яхийта.

Перестройкеи керда уйлеи бахьан долаш СССР-аи США-еи юкъера гIулакхаш конфронтацегареи сихдаь герз хьадара йолча яхьагареи юкъелаттар вIаши довзарга даьлар, хIаьта цхьадолча дешай хьакъехьа-м кхыметтел партнерствага а. Цо дикагIча оагIорахьа хийцар дунен тIара деррига хьал, адамий вахаре цIаккха а ца хиннача тайпара машаре юкъ дIайолаяра болам дIаболабир.

Тоадаьд Китайцара гIулакхаш, из геттара боккха лоархIам болаш да сийлахьдоккхача шин халкъа а бIарчча хьанийцача дуненна а.

Эггара дорхагIча «шийлача тIемен» тIемца вIаши дохьалъоттареи моттиг хиннача Европе эггара хьалха дIадоладеннад герз бокъонца дIалаккха, цунца ядерни дар а. ХIанз санна историе ерригача хана хиннадац иштта дикеи даькъалеи гIулакхаш континента дукхагIдолча мехкашца. Европа юкъара процесс йолаеннай дунен историе чухь цIаккха а ца хинна тайпа итташ долча тайп-тайпарча мехкийи халкъийи пачхьалкхенашта юкъерча гIулакхий форма хьахилийта. Укхаза эггара хьалха оттадаьд экономически, культурни, экологически, информационни моттиг хьаелга лертIа даккхара дош. Из деррига а де йиш я вай керда дунен халкъашта юкъера политикеи цхьана къахьегилгеи бахьан долаш.

Доккхий хувцамаш хул малхбоалерча Европе. Из «социализм йохар да» яхаш дувцача хана, вай цунна дуьхьал малагIа «социализм» яха хаттар оттаду. Оаха оахаш а йита сталински авторитарно - бюрократически система маяяра йола вариант хиннар йий из? Вайна Iоттараш ю вай «лигара дов ца деш дIадолх» яхаш. Хьалха даьраш санна, вай хаьтла лита а харцахьа лаьрхIа а гIулакхаш де яхаш хьехараш ду-кх хIаьта.

ХIаа, долаш да шоай социально - экономически лостаме дегIаухаш мича гIоргда уж мехкаш яха хаттар. Бакъда цу хаттарагIа дар халкъаш шоаш хоржаргда. ХIаьта вай гIулакхаш даьд, дерг а да, прогресса императиви ерригa хIанзара цивилизаци лораяра дола хьамеи хинна дIаэттача кортамукъале харжара принципаца кулгал а деш.

Миштта оттале деза вай малхбоалерча Европа мехкашцара гIулакхаш тахан а кхоана а? Географе меттел, историе а вай хилийтача тайпара дикача лоалахошца санна. Цун историеа къаьстта тIом хинначул тIехьагIа дукха хиннад бокъонца беркате, маьхе дар. Уж мехкаш мукъадоахаш СССР хаьдла лоархIам болаш хинна хилари цул тIехьагIа царна цIенча дегтIара цкъа даь ца Iеш новкъостал дари хоа ца луш дIахо йолача хана дегIадоагIача. Цул совгIа — из керттера а да — вIаши экономически политически хьашташ а да. Цар вай гарга дуг Европа машар хилийтара болча боламе. «юкъарча цIенна». Уж дужаш да Варшавски Договор эргадаккха гIертарпа. цох дийцар бутт хьалха ПКК совещане Москве. Эггара чIоагIагIлола гIулакхаш да лоIаме, вIаши дIаса деш, лоархIаш, цхьана къахьегаш деш дараш.

Партеи халкъеи боккха мах бир кердача арахьарча политика, из мога а йир, чIоагI а йир XIX-ча партийни конференце документаш тIа. СССР халкъа депутатий хьалхарча съезда лаьрхIа болча соцамаш тIа. Вай кердача гIулакхашеи практически гIа баккхарои хIама чIоагIа хьалхьоадир. дерригача дунен тIа хьал а лаьцар. Вай хаьдда харцахьа лоархI партеи Советски пачхьалкхено и оттабаь а дIахьош а бола арахьарча политика никъ бохабе гIертилга.

Сона хет, цу шерашка дунен халкъашта юкъе, вай мехка халкъашта а дерригача дуненна а хьалхашка гуш карагIдаьннaчун боагIаш бола мах а беш, кердача уйлан тIа вIаштIехьбаьккха арахьарча политика никъ бохаргбоацаш хилар а КПСС XXVIII-ча съездо чIоагIдергда, аьнна.

Вай арахьарча политика эффективность йолаш я эггара хьалха адамашта къувларашеи догдоахарашеи цунца хилар бахьан долш. Цунца цхьана, из массане кхетадеш а да, вай политика эффективность пачхьалкхен низо Iалашъеш я, цун составной дакъа да Герзащцара Низаш. Геттара боккха лоархIам болаш хилар йоккхийча пачхьалкхенех цхьаьне керда идеяш, конструктивни инициативаш хьалхашка яр. Цул совгIа дIакхайкаь ца Iеш, цо практике чIоагI а дир ший кердача идеяшта тIехьа хилар.

Цунна дола геттара доккха тешал да вай оборонительни доктрина, цун кIийлен тIа вай долх тIема йоккхача реформага. Аз догдоах цун принципаш съезда Программни заявлене тIа чIоагIъергхиларга. Цхьаьккха а шек хила вагIац эскар тIехьа тIайоагIача хана а парте хьаллоацаш хургхиларах. Къаьстта йоакхо е еза Герзащцарча Низашка Даьхенна гIулакх деш болча наьха. Эскар — из бехктокхаме, хIаьта дукхача моттигашка кхераме а пачхьалкхен болх беш бола миллионаш нах ба.

Иштта я, новкъостий, эггара лоацагIа аьлча баьча балха керттера итогаш.

Вай боккъала а юкъедаьхад доккхача, ше санна кхы доацача гIулакха веай халкъа долча берката а кхоанен а духьа, хилар даьдаланза дара. гIалаташ, хIама хьадара тIехьадисар — царех, хетаргахьа, аз аьнад. шун хургда цу деша хьакъехьа тIатоха хIама.

ХIаа, революционни хувцамаш деш вахар вайна хетачул гаьнна дIаьхегIа хиннад. Гласностои демократизацеи, миллионаш бола нах исторически творчества арена тIа бовларо общество дегIаахара вIалла дага ца хинна дуккха позитивни а негативни а хIамаш хьадеш йола шоай объективни логика елар. Опыт йоацаш, цу шерашка Iоаяь знанеш йоацаш, царца цхьана воай обществах яраш, вай кхоачаргдацар хIанз перестройка хоадамбеш йолча фазага.

III.

ПАРТИИ ПЕРЕСТРОЙКЕИ

Новкъостий, делегаташ, XXVIII-ча съезда керттера башхало я, аз хьалхагIа маллара, перестройкаи вай социалистически никъ харжара боармашка вай обществе радикальни хувцамаш хулачеи юкъметтиг екъалуча этапе вай гулдалар. Вайна массанена а дагадоахка дешаш да: революционни хувцамаша мича дугаргда вай, къахьегамхой хьашташта мел жоп луш да уж, чIоагIъергйий теш цар социальни нийсхо, демократи, кортамукъале? — яха хаттараш.

Цу хьале, доагIаш мадий, дукха хьахул уйлаш. Из деррига а теркалдир шун бе йола Программни заявлене проект оттаеча хана. Халкъа хьалхашка ший болча бехктокхама тIара парте хьалхашка яхь эггара гаргагIа перспективана оттаь программеи политикеи.

Съезда хьалхара дискусси йолча хана эггара дукхагIа теркам тIабодаш хилар парте теоретически болх. Дувц парте кхыметтел мохк «глобальни эксперимента» юкъебихьаб теоретически проработкаш, реформай концепцеш а йоацаш, яхаш. Цул совгIа из каст-каста хьалхадоах; ший тайпара йола перестройкана духьалара стереотип хьа а хинна.

Хьадувла доашхаргда вай. Эггара хьалха со декхарийла ва цкъа аьнна ца Iеш айса дийцар кердадаккха: перестройка концепци — из наьха цхьан группана цу минута бIаргадайнар дац. КПСС XX-ча съездагара деиз партеи общественен дикагIдар лаха доладаьд. Бакъда, новкъа хете а, из дукхагIча моттигашка хьаллацанзар. Застоя шерашка социализма сталински модель дIаяккха гIийртар, хIаьта теоре лоархIам официальни политикана апологетически гIулакх деча оттабаьбар.

Дизза ала а доагIаш ях вай бокъонца бала а озаш яьй вай перестройка. ХIаьта цун кIийлен тIа латтача концепце шийна чулаьцад общества гом чухь, парте, Iилмане, культуре дукха хьалха хьахинна даьнна дика мел дар. 1985 шера хиннача апрельски Пленумо теоретически лехарий низ бола сийг лотабир, общества дог лаза проблемаш кортамукъа ювцара торо хьайиллар. Принципиально лоархIаме да мехка къаьстта чIоагIа эша творчески болх бара парти, цун Центральни Комитет керте оттар а цунна дика политически хьал хьадар а.

ХIанзе а цун хьалхарча этапе вай кхетадаьд общество овлангара кердаяккха езилга. Иштта хьахиннай перестройка яра йола керттера уйла — социалистически харжара боарамашка общества демократизации гуманизации елга, из кортамукъа хулийтилга, сага мадоагIгIара дола вахара хьалаш хьахулийтилга. Из уйла кхоачашъеш хьахилар радикальни экономически реформа, политически системе, федераце овлангара хувцамаш дара, правови пачхьалкхе хьахилийтара идеяш. Адамий юкъарча ганзай керттера юкъмоттиг йолча кердача политически уйлан кIийле хьайир. XX-гIа бIаьшере чакхйоалача кхаьчача хана хиннача дерригача хувцамий уйла ца йича перестройка теори хьахила йиш йолаш дацар.

Вай гIана тIехьа гIа боаккхаш, кIоргагIа кхетадир революционни керда хувцамаш деча хана де лерхIараши методаши. Ленински дешашца аьлча цо боккъала а дIадийхар социализмах воашта ххетачунга вай цIаькха хьожилга. Юххера а вай кхетадир керда революци санна, Силахь-боккхача Октябро дIадоладаь гIулакх дIахо хьолга санна хIама перестройка хилар.

Со вIалла а гIертац перестройка теори массе долча даькъе кхоачашхинна, тIеххьарча инстанце чакхъяьнна система, истина санна хIама да ала. Тоъаргда цу хьакъехьа вайна духьал дийцараш. Опыто Iомадаьд самокритични оценкаш яра а мехка а дунен тIа а хулаш йола реальни процессаш теркаме эцаш долча теоренеи политиканеи юкъе данза даргдоаца хувцамаш дахьара а кийча хила.

Цу тайппара , социализма кхоачашхинна чакхдаьнна теори да тхона яхаш, воашка дувцача хана вай ях царга: «социализм — яхача дешах бола кхетам хьалбиза могаргдац вахара мара, кортамукъача къахьегама, самоуправленена, халкъа вахара хьал тоадара мара. Нагахьа санна из ца дой, нагахьа санна из кхетам докладаш тIа гIолла, социализма категорешта моделаш увттаеча авторий передовой статьяш тIа гIолла мара ца хуле, социалистически идея даха дог доацаш эшалу. Хьаалал оаш юххьанца шоай мехка, шоай халкъа фу де лаьрхIа да шо, тIаккха къаьгга кхетадеш хургд а бокъонца шо фу де гIерт. социализм яхачох шоана фу хет а. Вай ях социализм — из дуккхача наьха реальни болам- дийна творчество я. Со тешаш ва КПСС-о болама дага доаллар — гуманни- демократически социализм нийса къоастадаь хиларах.

Цу хьакъехьара вай уйлаш оттаьй КПСС XXVIII съезда Программни заявлене проекта тIа. Вай партена из принципиальни дош да.

Довзаш да Марксеи Энгельсеи хьадаьча социальни теоре чулоацам XIX-ча бIаьшереи реалей анализа кIийлен тIа хьахинна хилар. хIаьта Ленина — иштта XX-ча бIаьшереи хьалхарча итташ шерашка. Цу хана деиз дуне тамаше хувцаденнад цунца марксистски уйлан. Октябрьски революце, дунен халкъашта юкъерча революционни демократически болама влиянеца а. Итташ шерашка вай гIийртад вахара массе долча хаттарашта классикий цитаташка жоп лаха, пар шоаш — классикаша — моллагIа а теори исторически хьалца дувзаденна хилар теркал делга дIадехаш хиннилга диц а далийта, бег а бохаш бала бенаб марксизмах ший тайпара дола деза йоазув де гIийртарашка. Вахаро ше оттадаьд вай из дагадохийта а марксистски деалектика фундаментальни законий бакъонца бола мах бе а. Эггара хьалхарча аргIана — хаьддача хьала хаьдда йола анализ елга хьадехар. Алхха цу кIийлен тIа мара политика выводаш ца яр.

Перестройка концепци, цIаьхха а ях аз. боламе, ше шийца дегIайоагIача я, вай дIахьалха ме довл кердача идеяшцеи выволашцеи дегIая езаш я. КПСС хаьдда духьал я догматизманеи начетничестванеи, тIехьа я социализма теорецеи практикацеи лерригIа творчески гIуллакх доагIаш хилара, XX-ча бIаьшереи исторически опыта, Маркса, Энгельса, Ленина, революционни уйлан кхыча корифеей тIехьален кхетаме уйла яра.

Перестройка вай концепци эргаяьккха тоаяра болх дIахо беш ба. Цудухьа, гучогIа, нийса хургда, Программни заявлени тIа ийна. КПСС хIанз йолаш йола Программа кхы мегаргйоацаш а лаьрхIа, дIахо дахача — парте кердача Программага. ХIаьта из де лерхIаш съезде йоагIаш йола комисси вIашагIтехача а.

Новкъостий! Коммунисташи обществои дог доахаш я партех шийх долча эггара керттерча дешашта жоп лургхиларга. ХIанз йодаш я обществе цун ший болча лоархIама, итташ шерашка хьахиннача лоаттамеи балха методийи принципий юха уйла яра процесс. КПСС-ах хьалха хеташ хиннар критически мах бе безаш а цIенхаштта хувца дезаш а да.

Укх тIеххьарча хана партена цIенхаштта критика ю, нийса а нийса йоацаш а. Озабезам бац вайна а. Укхаза гой ер ала безам бар са. Дукххаш итташ шерашка КПСС тIаерзаяь яр авторитарно - бюрократически системана гIуллакх дара. Цо партена чура гIуллакхаш, кадраш хоржилга цIенхашта толхадеча, решенеш ечара миллионаш бола коммунисташ фактически юстарбоахача кхоачадир, цо практически хьахилийтар партийни организацешкара хьал бе-башха ца хетилга, апати, пассивность.

Гой пудухьа, мехка хиннача деформацешта критика еча хана, хIаьта из бахьан, тIаккха, парте кулгалхой бехктокхам а болаш — из данне а дац миллионаш бола коммунисташ берригa бехк болаш хилар. Цхьаннена харцдулой тамаш я Сийлахь-боккха Даймехка тIом болча хана советски халкъа карагIдаьнна деналерча гIуллакха юкъе коммунисташ турпале лоархIам болаш хинна хилар. Кхыметтел вай мехка къахьегама дерриге истори а белгалдаьнна да коммунистий авангардни лоархIама масалашца.

Вайна массанена а из дика ховш да. Бакъда цо вай данне а мукъадалийтац кхоаненна йола нийса политически выводаш яр духьа вай балха хадданза а критически а уйла а езаш хиларах.

Съездал хьалха хиннача дискуссе хIанзарча хьалашка парте вахареи балхеи принципий хьакъехьа дола дукха а хетараш доаржадир. Бакъда йолаш я хетараш вIашагIкхеташ йола моттигаш. Из да перестройка кхел бахьан бола бехктокхам шийна тIера баккха, ший болча лоархIама тIара яла. общественни процесса нокъзара яла парте а политически а е моральни а бакъо ца хилар.

Мишта хургья кердаяккха КПСС?

— Социалистически харжара а коммунистически перспектива а партий, ший политике болхлой класса, ахархой, интеллигенце хьашташ увттадеча уйла цаI ярий ший лоIамера союз.

— Адамий юкъарча, гуманистически идеалашта тIехьа йола, къамий традицеши дагалаттараши чIоаггIа теркалду а цунца цхьана шовинизмаца, национализмаца, расизмаца, реакционни идеологеи мракобесеи моллагIча а гIуллакхашца машар хургбоаца партн.

— Идеологически заошренностах, догматизмах мукъайола. политическии идеологически процессашка инициативни лоархIам болаш хила гIерта парти, саг тешавара ший политика пропаганда методашца гIуллакх а деш, мехка дерригача прогрессивни общественнополитически низашца диалога, дискуссе, цхьана къахьегара, партнерства гIулакхаш дегIа а доаладеш.

— Ший членашта юкъе вIаши леладу гIуллакхаш партийни новкъост хилара, хIаранена хетар лархIара, шоай йолча позицена кIезигагIбарий бокъонаш бакъяра, дукхагIчар тIаийца решенеш паргIата ювцара а массане кхоачашъе езаш хилара а къаьстта йолча кIийлен тIа леладе гIерта партн.

— Чурча вахаре самоуправлене принципаш, партийни организацеша гIуллакхаш кортамукъа леладар, союзни республикай программни де лерхIараши уставни положенеши цаIаш йола Компартеш шоай лоIаме хилар могадеш йола парти.

— Кхыча мехкий а тайптайпарча ориентаце а коммунисташца, социал-демократашца. социалисташа, хIанзарча политически Iилман уйлан кхыча теченей викалашца бувзамаш. вIаши гIуллакхаш леладара йийлла йола парти.

Съездал хьалха хиннача дискуссе хьагучудаьккхар хетараш вIашка кхохкаденнача юкъмоттиге хинна массехк керттера дош. КПСС реформа кхетаяра уж керттера хилар бахьан долаш цар тIа гIолла къоастае еза къаьгга йола позици.

Авангардни е парламентски парти. СССР Конституце 6-гIеи 7-гIеи статьяш хувцара тIехьа а этта. парте конституцеца чIоагIдир пачхьалкхен органашта метта увттилга. административно - управленчески функцеш кхоачашъелга ше дуташ хилар. Тайп-тайпарча документаш тIа, царца цхьана XXVIII съезда Программни заявлене проекта тIа а йоах общества авангардни низ хиларах тарра парти ленински хьисапе хетарга довла деза.

ХIаьта хулаш дац теш вай юха а цхьа къаьстта йолча положенега кхача гIертилга, алхха «кулгалдара лоархIам» яхар «авангардни» яхачунца хувцилга мара башха доацаш. Укхазара дар къаьстта къоастаде дезаш да. Вай лерхI авангардни лоархIам обществана качболла йиш йоацаш, из къахьегамхой хьашташ бахьан денале къовсам лоаттабеш, практически гIуллакхашца, ший политически моральнии куцаца мара боаккхалургбоацаш. КПСС-о ший политика дIакхухьаргья, къовсам а лоаттабергба демократически прогресса, центре а моттигашка а законодательни органашка хоржамаш дара боарамашка доал деча парте мандат лораяра тIехьа . Цу хьакъехьа цо гIуллакхаш ду парламентски парти хиларах тарра.

ХIанз партена хьалхашка латта эггара халагIдола декхар да ший влияни кердача политически организационни торонашца вIаши йистар. ДIадоладе деза парти советски органий гIулакхашта юкъе лелхаргйоацаш. ХIаьта из да шийца дага а боалаш яьча решенеи бехктокхам бац ший, царна наха юккъе критика е бокъо я ший яхилга.

Юххьанцарча партийни организацеша лерхI, кхыметтел бокъо йоацаш а хет предприятешка, организацешка администраце балха, министерствай, ведомствай, советски боахамеи учреждений аппарата балха тIахьожам лоаттабе ший бокъо йоацаш санна. Бакъда партийни организацеш юстара бIарахьежаш хургьяц къахьегама коллективашка е регионашка хулача процессашта. Уж Iомаяла еза дукха дола декхараш кхоачашдеча коммунисташка, эггара хьалха кулгалхой болча коммунисташка гIолла кердача политически организационни методашца воздействи е. Партийни организацей керда лоархIам латт коллективно-собранешка, съездашка, конференцешка, пленумашка общества вахара эггара лоархIамеча дешай хьакъехьара позицеш увттаярах, уж йоагIаш йолча пачхьалкхени боахамеи органашка дIакхачийтарах, уж позицеш дукхача наьха дискуссешка яшхарах, практически гIуллакхашка уж могаяра а лораяра а коммунисташ тIаберзабарах. КПСС влияне масштабаш къоастаергья, эггара хьалхарча аргIана, парте дIакхайкаеча идеяй низо, къахьегамхой тIаозаш уж хиларо.

Кхыча политически партешцеи общественни боламашцеи долча гIулакхо. Партийни съездо къаьстта аргда аьнна хет сона ерригача партешцеи прогрессивни ориентаце боламашцеи шерра цхьана къахьегара тIехьа, перестройка хьашташта, халкъа хьашташта йолча консолидацена тIехьа я.

Иштта цхьана къахьегара боарамашка йиш хургья общественноста дагайоахка моллагIа программаш ювца, барт бара а цхьана гIулакхаш леладара а никъ лаха. Со теш, Iаьдала органашка центре а моттигашка а демократически низаш, политически стабильноста, граждански къамашта юкъеи барт хилара хьалашка общества кIоаргга реформа яра цIенча наькъа хьашдолаш мел бараш вIашагIтохаро мехка боккха пайда бергхиларах.

Дукхха нах юкъе болча общественни организацеех. Вай партена массаза а боккха лоархIам болаш хиннад профсоюзашцара гIуллакхаш. Мадарра аьлча из цун социальни базах, миллионаш болча болхлошца, гIулакхерча нахаца дIа а юха а болча а бувзамах, хIаьта укх тIеххьарча шерашка юрта профсоюзни организацеш хьаярца — ахархошца а болча бувзамах дола дош мадий.

Эггара хьалхарча аргIана шоай экономически хьашташи бокъонаши лорае, Ленина яьха махиллара, «администраци совтIехьяккхара» духьал къовсам лоаттабе декхарийла йолча къахьегамхой организацеша массаза а лоархIаме моттиг лоаццаш хиннай вай общества вахаре. Бакъда, ховш махиллара, цар кхоачашдора гIона дола гIулакхаш, кхычарна караяр. Цо маяххара дар «рычагаш», «кхеста оасаш», кхы дIахо яраш а хиларах тарра профсоюзий традиционни куц а. Кхетадеш да иштта долча гIуллакхо толхадора профессиональни союзаша де дезаш хиннар а, из тIаэца йиш йолаш дац перестройкаи общества демократизацеи хьалашка.

Мадарра аьлча, партенеи профсоюзашцеи юкъера гIуллакхаш хувцалуш да. Долаш хинна хIама а хинна дIаяхай партийни начальникий указанеш духьале йоацаш кхоачашъеш хинна ханаш, дукхача предприятешка администраце шоай тайпара йола гIонча яр уж.

ТIехьайнса йолаеннай профсоюзаш эргаяха. ХIанз из снхлуш латт. Бакъда членаш болча нахаца вIаши гIулакхаш леладара къьнара методаши механизмаши лораяр, царна раьза хилар бахьан долаш цхьайолча моттигашка профсоюзни комитеташа шоай законни хьашташ лораде профсоюзаш могаргдолаш хиларах тешачара баьннаб болхлой. Социальни хьал ирденнача хана хьахилар цунца йоагIа структураш — Iаьдали профсоюзаш низ боацаш хиларах юха а шоай функцеш шерьеча яьнна стачкомаш.

Мадарра аьлча вай гIуллакх да Оветски Союзе болхлой болам юхахьахиларца. Из дош къаьстта цIенхашта, парте кхелаца духхьалара бувзам болаш да, из бокъонца довза деза.

Итташ шерашка доал деш хиннача административнобюрократически системас болхлой класс хийра яьккхий ший доалахьа хIама хилара а Iаьдала а. Болхлой дегабуам беш ба хьалха а санна шоай монополи лелае гIерт аьнна хеташ, алхха нахаца леладеча гIулакхий тактика, манера хувцар мара хIама доацаш. Укхазара дIа парти ше кердаяккхара долчарех цхьа декхар да болхлой классаца вIаши гIулакхаш леладара къьнара командни механизм дIаяккхар. КПСС массе а боарамашка цун хьашташи доагIаш дIадехараши лораде, союзни моттигерчеи боарамашка лоаттабеча парламентски къовсамеи политически балха тIеи цун духхьалара викалаш хьаллаца кийча йолга гIуллакхаца дIахьокхар.

Къахьегамхой хьашташ лораде могаргдолаш хилар гургда вахара боарам, къаьстта кIезига алапи доагIача наьха, рыночни экономикага довлача хана лох ца балийта цунна моге.

Иштача къахьегамхой, иштача цар отрядий хьашташ лораде, прогресса, перестройка динамикана зе ца дайта укхаза эш дукхача нахацара дийна бувзам, компетентность, политически говзал.

Парте профсоюзашцара, кхыча болхлой организацешцара гIулакхаш леладергда партнерски, новкъосташха йолча кIийлен тIа. Цхьанна а тайпара профсоюзий чурча гIулакхашта юкъе а ца лелхаш, парткомаш декхарийла я цар кIийлен тIара доагIа дIадехараши инициативаши хьаллацара ерригача шоай влиянех пайда эца.

Кхыйолча дукха нах болча общественни организацешта юкъе къаьстта ала доагIа комсомолах. Из партена эггара гаргагIйола, нагахь санна шоана хьаштдале, идейно - политически хьакъехьа кхоачарагIйола организаци я. Комсомолерча вай новкъосташа озар цхьамоллагIа ха яц, из зе йиш яр ВЛКСМ-а дукха ха йоаццаш хиннача съезде а. Цига комсомол йолаш хургья е йоацаш дIаяргья яха дешаш чIоагIа къувсаш дийцар, нагахьа санна йолаш хургьяле, тIаккха мишта хила еза из: ховргдий цунна радикальни кердаяла, из деш ший дикагIйола традицеш лора а еш.

Парти а санна, комсомол а декхарийла я бокъонца, ше цIенъялара мул чакхбаккха, дIаяхача хана хинна негативни мел дар хаьдда дIа а доаккхаш. Хац сона, комсомольцаш сайца барта хургбий, сона хет царна из хIанз а дизза дуденнадац аьнна. Бакъда комсомол кердаяккхара, эргаяккхара дIаболабаь болх дIахо беш ба. Комсомоло шийна къоастадаь керттера дош да — из КПСС-аца идейни а политически а органически ювзаенна юсаш хилар. Из партена принципиальни лоархIаме да.

Бакъда хIанзарча хьалашка вай дIадаккха деза комсомолах берригача кагирхой монопольни викал хеташ хилар. Кердача партешца цхьана хьаергья, гучогIа, кагирхой организацеш а, кагирхошта тIехьара идейнии политически къовсам хургба. Кхетадеш мадий, вай, комсомольски организацешта мамогга новкъостал де дезаш да, бакъда из де деза уж шоай лоIаме хилар дизза лорхIа а лоархIаш. Къаьнача тайпара гIулакх леладарах къонача тIехьенах хадар хургдар.

Кхыча общественни организацешцара КПСС гIулакхий дешаша вай доах кхы а шерагIча темага — парте хIанзарча социальни базага. Съездал хьалхарча дискуссе хаза йиш йолаш дар: ше хьан парти я къоастадолда КПСС-о. Общества берригача наьха хьашташта йола претензеш нийса яц, хьашташ массаза а хилац цхьатарра, хIаьта дукхача моттигашка вIаши духьал а да.

Из цIенхашттара аргумент я. Боккъала а, хьалха вай социальни хьаштий дифференциаци яц, вIаши къасташ яц яхар вай. Общества морально - политически цхьоагIои лозунго бIарго ца дезача доаккхар дукхача тайпара социальни дIадехараши тIаккхача гIертараши долаш хилар. Тахан из бакъдаь ца Iеш, вай хьаю доший боарамашка тайп-тайпарча хьаштий барт хила йиш йола политически система.

Цу хана чухь гуш да, профессиональни, къаман, сага хан, кхыча специфически дIадехарашца цхьана советски наьха миллионаш бола нах цхьа халкъ а даь дIаоттабеш дола юкъара хьашташ а хилар. Перестройка керттера маIан вайна гу демократизаце новкъосталца бIарчча хьанийцача мехка геттара йоккха потенциал хьагучаяккхарцеи цу кIийлен тIа хIанзарча дегIаьхкача пачхьалкхений боараме халкъа хьашташ кхоачашдарцеи.

Вай — перестройка парти я, тIаккха, КПСС тахан дерригача халкъа политически организаци хиларах тарра гIулакх деш а я. Са белгалдаккха безам ба: дувцар данне а дац кердача лозунгашца деррига карадерзадара мегаш йоаца, шоай ха яьнна амбицеш юхаметтаоттаярах. БIарчча хьанийцача халкъа хьашташ хьал а лоацаш, КПСС-о ше социалистически хоржама парти хиларах тарра тIехьа тIайоагIача хана а чIоагIало лувцаргья болхлой классаца, ахархошца, интеллигенцеца.

Овлангара эргадаккха дезаш да парте кхалнахаца дола гIулакх. Бакъде дезаш да кхалнаьха дош вайцига эггара ирагIчарех цаI долга. Дерригача лозунгашта духьал а долаш, нагахьа санна «перестроечни ханах» КПСС

(Инстедоалар. 4-ча оагIо тIа).

ПЕРЕСТРОЙКА НОВКЪА ДIАХО ДАХА ДЕЗА

(Инстедоалар. Долалур 1-ча, 2-ча, 3-ча оагIош тIа).

XXVII съезд хиннача ханагара дIадоладой, царех тIехдукха дийцад, кхалнаьха къахьегамеи бытеи хьалаш дикка теркал де дезаш а овлангара тоаде дезаш а яхилга. Из керттерачарех цхьа дош да. ВIалла ла йиш йоацаш да политически вахара юкъе кхалнах геттара кIезига хилар. Сона хетачогIа, вайна массанена а эхь долаш хила деза хIанз дуккхача мехкашка йоккхача политикана юкъе дакъа лоацаш кхалнах хилар, хьадувла бIарглокхаргба вай укх залага — мелаб укхаза делегаткаш! Сабар дергда вай из дош дизза мандатни комиссе председатела довзийталца. ХIаьта мелаб уж правительстве? Вайцига из гIуллакх геттара тесса дита да, хIаьта укх тIеххьарча хана кIезига хIама хувцаденнад. Центральни Комитете а, Политбюро а, Секретарнате а кхалнах хургболаш укх съезде реальни гIа баккха мегаргбеций? Парте ший функцеш хувцаялар теркал а даь, Центральни Комитете кхалнаха юкъе беча балха отдел хургйолаш уйла е а мегаргья. Кхалнах цунна раьзаболаш санна хет сона, тIоараш детт цар.

Шек довла дагIац, обществана демократизаци еш хиларца дувзаденна хьахиннача кердача явленех цаI а хинна дIаоттаргда кхалнаьха организацеш чIоагIлургхилар. Вай махулла могае а хьаллаца а еза из процесс. Къонахашта сий долаш гIулакх да къонахий сий хиларах дола дош иштта оттадеш хилар! — кхалнаьха хьал аттача даккхара шоашкара мел доагIар дар. Бакъда цар шоаш дуккха дар дергда, нагахьа санна вIашагIкхета ховш хуле.

Парте кхы цхьаькхача лоархIамеча социальни чIоагIаленах а: тIемеи къахьегамеи ветеранех. КПСС-о цу даькъе лораю чIоагIа йола позицеш. Вай доккхал де деза ветеранаша воаш хьаллоацаш хиларах, уж партийни, долче, политически а вахара юкъе хьинаре дакъа лацара юкъеоза беза. Эггара халагIча хана шоай патриотизм дIагайта чIоаггIа йола граждански позицеш лоаттаеш бола нах ба уж.

Союзни республикай коммунистически партеех. Из хIанз эггара а актуальни дош да аьлча делегаташа бакъдергда аьнна хет сона. Алхха организационни хинна а ца Iеш, хIана аьлча интернационалистически организаци хиларах тарра вай парте чулоацамах доагIаш хиларах. Цу тайпара хургйолаш хьаяьй из Ленина, цу тайпара йолаш вай дукхача къамий низаш вIашагIтохаш хиннай из дукхача итташ шерашка. ХIаьта принципиально лоархIаме да цун из характер лораяр, иштта ца хилча мехка а, пачхьалкхенна а, партена шийна а доккха зе хургда, меттаоттаде йиш йоацаш хила а мегаш.

Хьахинна проблемаш принципиальни гIуллакхаца къоастае езаш хиларах, хетаргахьа, цхьаккха а шевкац. Вай из ду КПСС бIарчча хилар союзни республикайи автономейи Компартеш мамогга шоай лоIаме хиларца дизза вIашагIа а тохаш, къаман, исторически, моттигера, кхыйола башхалонаш теркалъяра, шоай балха, кадрови, финансови, кхыдола дешаш шоашта ловча тайпара къоастадара царна вIалла доазув ца оттадеш. ХIана аьлча уж проблемаш вай Союз кердаяккхара процессаца ювзалуш, вешта аьлча тайп-тайпара тенденцеш йолаш йоландаь, партена федерализаци ярга а цох дIакъестарга а кхоачаш. Шоана довзаш мадий прибалтийски республикашкара хьал. Центральни Комитето дерригa гIуллакхаш дича а, вайна маганзар КПСС платформа тIа хургйолаши цох дIакъастаргйоацаши партеш екъаялар соападе. Из бахьан долаш республикашка коммунистически болам мелбелар, цига Iаьдала керте айттар кхыдола политически низаш.

Нагахьа санна вай хIанз воаш доазонаш увттадара, дохадара, вIашагIкъоастадара юкъеозийте, тIаккха цо коммунистически болам эшабергба, из мелбергба, кхыча политически низий позицеш чIоагIъяра йола торонаш хьа а елларгья. Цу событеш тIара урок эца еза вай массане а, КПСС интернацинальни бIарчча хулга чIоагIдара, цу республикай Компартеш юкъера а ца йоахаш, керда гIулакхаш лаха хьажа деза вай. Устава проекта тIа хIанзе а лаьрхIа да барт бара цхьайола механизмаш хьаяр — республикански Компартей хьашташ бIарчча хьанийцача парте хьашташца хилийтар. Уйла е еза принципиальни политически решенеш тIаэцача хургйолча йоагIаш йолча процедурех а.

Цхьаккха Компарти кхычул тIеххург йоацаш, ший лоIам кхычарна качболла йиш хургйоацаш хилар лоархIаме да.

Вай съезда дуккхача делегатий йиш хилар Российски Федераце Компарте Учредительни съезде вIашагIкхийттача конференце балха юкъе дакъа лаца, хIаьта вокхар болх мишта дIабода зе а. Цун юкъмоттиге яр коммунисташа мехка кхела, республика халача проблемай еш йола йоакхо, меттаоттача Россена, цун дуккха долча халкъашта новкъостал дара, вай дукхача къамий пачхьалкхе чIоагIъяра керда хьаеча республикански парте торонех пайда эца гIертилга. Съезда дIаяздаьча документаш тIа российски коммунистий лоIам — цаI йола союзни юкъара парти хиларах тарра КПСС чIоагIъяра новкъостал делга цхьатарра бокъо а йолаш кхыча республикай Компартешца цхьана къахьегилга белгалдаккха йиш я аьнна хет сона. Сона хетачогIа, российски коммунистий ишта йола принципиальни позици вай могае мегаш я.

ХIаьта КПСС составной доакъой вIаши долча гIулакхех аьлча, со теш вай дерригa декхараш кхоачашдулургдолаш хиларах, нагахьа санна вай керттера дар дагалоаттадой: коммунисташ цхьана боккха политически низ ба, бакъда, из царна карарбаргба, нагахьа санна къамий квартирашка гIолла уж дIа — юха болхе.

Территориальни е производственни принцип. Партийни организацеш производстве хила еза е езац яхача хаттара алхха цаI дола жоп да — хила еза. Вай парте исторически гIуллакхаш даьд болхлой коллективай кIийлен тIа, укхаза да цун овлаш, цу тIара хьадоагIар КПСС-а производственни лоаттама принцип КПСС чIоагIъенна хьайоагIача традице хила маеззара я, цу тIара довлара бахьанаш гуш дац вайна. Цул совгIа, коммунистий шоай бокъо я шоай организаце форма къоастае. Кхетадеш мадий, из кхыча партей членашта а доагIаш долга.

КПСС лоаттама производственни принцип лораярах дувцаш цхьан ханна тоабе боагIа нах баххача партийни организацеша беш бола болх. Территориальни принцип могае еза, из во яйза я партена. Из хьахьекхар, къаьстта аьлча, халкъа депутаташ хоржача хана, хIаьта къаьстта аьлча — иштта йола йоккхий политически кампанеш йолча хана политически балха центр территоре тIа яькхар.

ХIанз дикка ира оттадеш да кхыдола дош а: пачхьалкхенна доал дара, суда, прокуратура органашта, бокъонаш лораеча органашта, кхыметтел эскара а деполитизаци яра дош. Цу хьакъехьара вай позици вIашагIкхеташ йола бокъо дIадаккха йиш йоацача политически кортамукъален хIамаех я. Предприятешка, учрежденешка, и. кх. шоай ячейкаш хьаелга парте членашта ца магийта цхьанне а низ хургбац.

Хала да деполитизированни пачхьалкхен органаш хургхилар кхетаде, хала да моральни уйла хьаллоацаргйоца, салташтеи эпсараштеи кхетам лургбола гIуллакхаш деш доаца эскар дунен тIара хьалха. Укхаза акъаьстта воай дар оттаде гIертац вай — из законагIа йоагIаш, вай дIаязъяьча, вайцига йолча еррига парте йоагIаш йола бокъо я. Иштта да вай гIулакх.

Демократически централизмах. ДIадахача шерашка из ленински принцип фактически бюрократически централизмаца хийца яр. Из цIаккха кхы хургдоацаш дIадаьккхад. Парти эргайоаккхаш, вай хьахулийт парте чура демократи, самоуправлени, лоIамагIа а хьаькъалца а кхетаме дисциплина а лоаттаеш, кулгал деча органаша беча балха коммуниста шa лоаттабу тIахьожам дегIабоалабара эша хьалаш.

ХIанз парте чIоагIа уйла я из принцип Устава тIара дIаяккха, хьалха дIаяхача еррига практике из зе деш хиннадаь. Бакъда, дуккханеша а дувц из йолаш хилийтар ловш, из дIаяьккхача партех дискуссионни клуб хилар кхераш. Сона хетачогIа, хьалхарча моттиге новкъостий гIерт дIаяхача практикаца ювзаенна терминологи дIаяккха. Бокъонца болча коммунистех цхьайне а безам бац дискуссеша долла хIама дIачудуаргдола, цхьаккха форма йоаца организаци вай партех хилийта, тIаккха из хургъяр политически парти хиларах тарра шийна хьалхашка латта геттара доккхий декхараш къоастаде могаргдоацаш.

Долче, съезд из харжа дезаш я. Хьадувла дувцаргда вай из дош, бокъонца хьожа а хьожаш. Цу хьакъехьара предложенеш Программни заявлене тIа а Устава проекта тIа а йолаш я. Устава тIа оттаяь хила еза демократизмана а парти гIулакхаш дулургдолаш хилара гаранти луш йола, дукхагIчар тIанийца решенеш кхоачашъе берригаш декхарийла беш йола принципаш.

Цунца дувзаденна да вож принципиальни дош а — фракцеех дар. ХIанз вай боккха гIа баьккхаб демократи, партена чура гласность, открытость дегIайоалаеш. Кхыйола уйла массе а тайпара тоIае гIертилга харцахьа лаьрхIад. Бакъда, доазонна тIехдоалг, парти халча отта тарлу. Из да шоай къаьстта чухьнахьара дисциплина а йолаш йоа фракцеш хьаяр.

Доашхаш ях аз: цу тайпара йола фракцеш хьаяйта йиш йоацилга дувцаш, вай дувцар да цу е вокх дешаех дукхагIбарашта хетачун позицех эргаш шоай позици йолча парте члений бокъо я шоашта хетараш дувца а пропаганда е а, царех дар нах болча дIаккхайкаде, партийни съездашка кхаччалца. Хьадувла дIахьокхаргда вай цу хьакъехьа дар воаш кхеталеш долга.

Партийни наьха Iаьдалах. Парте реформа маIан да гIулакхаца партийни наьха Iаьдал, парте политикана коммунисташ еш йола реальни влияни дIахьокхар. Из дара овлангара хувца деза юххьанцарча партийни организацей хьал.

КПСС кердача Устава проекта тIа деррига а теркалдаьд цу хьакъехьа съездал хьалхарча дискуссе отта мел даьр. Шоай чура вахар шоай лоIаме дIанийсдара уж дерригаш а шоай лоIаме долаш оттаду. Цар решенеш, нагахьа санна КПСС программни де лерхIараштеи Устава нормаштеи уж духьал еце, дIаяха йиш яц лакхе латтача органаша, персональни дешай хьакъехьарчаргара дIайиккхача. Юххьанцарча партгорганизацей регламентаци дIайоаккх. Цар карахургдолаш дIалу нах КПСС-е дIайибелга, партучете латтача моллагIча а коммуниста балха юххера мах бе бокъо а царга кхоач.

Принципиально кердача тайпара къоастаду финансови Iалашон дешаш, юххьанцарча парторганизацей йиш я шоай структура дешаш, балха программа, формаш къоастае. Коммунисташа каст-кастагIа ювцаргйолаш оттае еза лоархIамеча хьакъехьарча дешай решеней проекташ, хап-ханнахьа е еза дискуссеш. Хьем боаццаш оттае еза коммунистий лоIам сиха гучабаккхара КПСС-е а иштта цун организацей а масштабе партийни референдумаш яра порядок.

ЧIоагIъянза яргъяц парте хоржамаш дара йолча система демократически лардаш. КПСС съезде, союзни республикай Компартей съездашка, партийни конференцешка делегаташ харжкара опыт вайцига йолаш я. Съездал хьалхарча хана шерра дарьжар юкъарчал доаццаш партийни секретараш собранешка, конференцешка хоржилга. Норма а хинна дIаэттар альтернативность. Из опыт теркамеи сабарен Iомае езаш я.

Парти демократически дегIайоагIаш лоархIаме гIа баьккхаб. Бакъда, вIалла нийса хургдацар хоржамаш болхлой, ахархой, кхалнах, къона коммунисташ раьза хургболаш хиннад аьлча. Хетаргахьа, вай боккха теркам тIабахийта беза лакхе латтача партийни органашка юххьанцарча. кхыча парторганизацей духхьалара викалаш бахийтилга юкъедоаладарах йолча предложене уйла яра. Хьадувла дувцаргда вай.

Къаьстта дош да парте централни органий структура, Программни заявленей Уставен проекташ тIа цу хьакъехьа оттаьча предложенешта дукха хIама духьалдаланзар, духьалдараш долаш дале а. Союзни республикай Компартеш шоай лоIаме хиларца ювзаенна йола партийни вахара керда моменташ ледара теркалъяьй яхаш уйла я, кхоачамболлаш оперативни орган хетац ЦК Президиумах. Съезд хила хьалха из дош тоъал дика дийцар делегацей викалий совете, цар тIадиларагIа аз шуга дIахойт, новкъосташа мишта лерхI, хIаьта а дукхагIбола коммунисташ тIехьабац Президиум хьаяра а парте Председатела, цун заместителаш хулга юкъедоаладара а. хIаьта Политбюро, съездо хоржаш йола Генеральни секретара пост. Йитара, партена кулгалдеча шоллагIа саг хиларах тарра ЦК Генеральни секретара заместитель харжара тIехьа ба.

Сона хетачогIа, аз мадарра нийса дIахойт делегацей викалий совета хетар. Вай дувца а къоастаде а деза партена лоархIаме дола уж дешаш.

Парте ЦК съездашта юкъерча хана. Хулаш йолча событеша хадданза кердадараш лехача, хьалхе уйла яь а къаьгга кхетадеш да аьнна а хеташ хинначун юха мах бе безача хьалашка перестройка декхараш кхоачашде дийзар хIанзарча КПСС ЦК-ай. Тахан парте XXVII-ча съезда материалаш ешаш гу хьона хIаьта вайна кхоачашъюлургйолаш хиннача геттара майра оттаьча идеял а гаьна тIехдаьннад вахар. ДIаяхзача хана ЦК-ас дикка тIатеIа болх бир. 21 Пленум йир — Устава тIа е еза аьнна язъяьчул пхе шера шозза дукхагIа, хIаьта вай иштта дале а, из хIанз а чакхъяьккхаяц. Практически царех хIараяр, аргдар аз, принципиальни этапни лоархIам болаш яр. XXVII съезд хиначул тIехьагIарча шерашка дувцача дешай атмосферас меттел, тематикас Пленумашка хулача дискуссей чулоацамо а овлангара хийцаd Центральни Комитета балха характер. Укх тIеххьарча ерригача Пленумашка хиннад гуччахьа, духхьалара, безаме доаца а къамаьл.

Са белгалдаккха безам ба цу хьакъехьа тайп-тайпара хетараш, дуккха тайпара уйлаш, позицеш вIашдухьал хинна яле а, кхыметтел барт ца кхеташ хиннадале а, дерригача принципиальни дешай хьакъехьа Пленумашка решенеш тIанийир цхьа барт болаш, лорзагIа ца довлаш, гIана тIехьа гIа боаккхаш вай дIахьалхашка а ихар. Цо мадарра дувц Центральни Комитето шийна критика еш дола из деррига доллаше а перестройка политика, революционни хувцамий процесс дIаяхьара дуккхадар даь хиларах.

Вай общество дегIаахара эггара чоалхане йола юкъ, цу хана къоастае езаш хинна проблемаш керда а йоккхий а хилар, событей цхьа къаьстта йола драматизм теркал а еш, бизза бехктокхам тIа а нийца вай ала йиш я КПСС XXVII съезде хержача хIанзарча ЦК-ас шийна тIадаьхка декхараш диззача а керттерча а даькъе кхоачашдаьд.

Цо тIера дIадоккхий теш, новкъостий, доклад еча хана аьннар — цу Центральни Комтието гIалаташ даьд, вахаро дIадехар массаза даьдац теркал, вай динамични хана хьалхашка увттадечоа ший ханнахьа нийса жоп деннадий? Деннадац, хIаьта! Из лархIа деза парте кулгалхой. ЦК дуккхача члений а кхоачамбоацарех. хIана аьлча моттигашка цар беча балха коммунисташа ира критика ю.

БIарчча хьанийцача делегаташа ЦК-а. шоаш болча посташка цун цхьаболча члений а балхах шоашта хетар ала йиш я. Цул совгIа. аз хьалхе мааллара, шун йиш хургья Политбюро члений балхах шоашта хетар ала цар къамаьлаш даьчул тIехьагIа, ЦК-и КПСС кулгалдеча члений политически балхах бухсоццаш хьахиннaчун мах перестройка масштабашцеи революционни хувцамаш хулача цар дакъа лацарцеи дусташ бе беза аьнна белгалдаккха мара валацар со. ЦIаькха а я аз. цо тIерадаккхац кхохкама вай тIадигача, кIалхардовла моттиглаха оттадаьча дуккхача негативни явленеех общество мукъа а ялийтац.

Вайх дуккхабарех кIезига яьяц критически замечанеш, съезде. хетаргахьа кхы тIа а ергья. Критике гуча майоали полемика, вIаши кхохкалу партеи обществан лоаттам гойта позицеш. Алхха вахаро мара йизза къоастаергьяц юххера а из е вож дискусси.

Вай дIахо а лорае еза парте массе а звеношка унахцIена атмосфера, хьаллоаттае еза дискуссей уйла. йоакхо е еза уж беркате хилийтара. хIаьта къаьстта лоархаIме да вайна цу шерашка ца тоъаш хиннар — партийни новкъостали партийни этикеи.

Караерзае еза политически культура. хIана аьлча укх хьале из дича мара дог доахилге яллац проблемаш пайдане ювцарга а хиланза яргйоаца решенеш хьаярга а. Долче, вай форумаш к а къаьстта иштттача боараме, аргументаш е апализа даннеш соцаергйоацаш а ира оаларащца хувцаргйоацаш а хIама де деза.

Доклад чакхйоаккх аз.

Вайна хьалхашка латт, новкъостий, эггара халагIдола декхараш, уж кхоачашделга а кризисни хьалах кIалхаргдовлилга а партена гу алхха дIахьалхашка дахарца, алхха дIахо демократизаци яра а перестройка кIоаргъяра а новкъа.

УСТАВ—ПАРТЕ КОМПАС

«КПСС кердача Устава юххьанцарча проекте яьча дуккхача поправкаштеи замечанештеи юкъе съезда комиссе теркал а яь, делегаташка ювцийта Нохч-ГIалгIайчен коммунистий пхиъ предложени оттаяр гIадвугаш да», — аьлар ТАСС корреспондентаца ше къамаьл деш С. Бябулатова, «Грознефтеоргсинтез» яхача производственни объединене парткома, 36 шу даьннача секретара, Салавди Алаудиновичаца тха вIашагIкхетар хилар 12 июле. хетарегIа, КПСС XXVIII съезд чакхйоалача хьалхарча дийнахьа. Парте керда Устав дийца бала боахкар делегаташ, хIаьта дукхабараш цу балхо дегаш айдаь а бар.

Парте бухсоццаш лерхIараш цун Программа тIа дихьа хуле, Устав нийсде мегаргда цу лерхIарашка бодача, бIубенна болча наькъа тIа дIаваха тIо дергдолча къулбаца, лерхI С. Бибулатова. ТIехдика да из къулба вай бухболлаш кердадаьккха, идеологически догмашта лаьрхIа кортамукъал маярра дIа ца хецаш йола ориентираш дIа а йоахаш. Со се юкъе хиннав кердача Устава проект кийчъеча комиссена. цулухьа сона хов мел боккха болх бар цига баьр. Аьлча кхоачам ба, массанега дувцийта хьалхе а кепатеха хиннача документай проектал совгIа, съезд йодача юкъа кхы а ворхI альтернативни вариант йиццар, комиссе Iалаьмате чIоагIа хьежар тайп-тайпарча эзараш йолча замечанешкеи предложенешкеи.

Хьаннахчо из аьннадале а, эггара маьхера дар КПСС кердача Устава юкъедахар. Из санна дола документ а долаш воагIаш вар, майрра тIава йиш йолаш ва ше партийни форуме дIавахийта коммунисташ болча, аьлар Салавди Алаудиновича. Кхыча доанкхача лоархIамерча кердадаращца цхьана, цо йоккхий бокъонаш лу юххьанцарча партийни организацешта. ХIаьта из парте чурча вахара маярра йолча демократизаце лард я.

Декхар — кердача боарамегIа сихагIа даха доладалар, уж духхьал каьхата тIа дусаргдоацаш мел дар хьадар. ХIаьта из эггара дукхагIа тийша да коммунистех шоайх, юххьанцарча организацейх.

Ш. АСУЕВ,
ТАСС корр.

ТХА ИНТЕРВЬЮ

ВАЙ БОКСЕРАШ—ЯПОНЕ

Укх деношка тхо вIашагIкхийтта хилар Нохч-ГIалгIайчен боксерий команда керттерча тренерца, спорта дуненкласса мастераца Хь. Джабраиловца, цунца укх тайпара къамаьл а хилар:

— Хьамзат, массехк шу хьалха вай республикеи мехкеи меттел, доазол дехьа а бовзаш башха дика атлеташ мабарий вай. ХIанз геттара кIезига махозий цар цIераш. ХIанад из?

— Из бакъда. Хьалха вай боксераш чемпионаши призераши хиларах тарра белгалбаьннаб Россе а Советски Союзе а. Уж ба; Себиев Рамзан, Тарамов Руслан, Арсалиев Iусман, Магомадов ВахIид, Гучигов Альберт... Царех хьалхарча шинне дакъа лаьцар Сеуле хиннача Олимпийски яхьашта юкъе. ХIанз царех кхоъ Себиев, Тарамов, Арсалиев Японе профессиональни ринге къовсам лоаттабеш ва. Рамзани Руслани дуккхаза котвийннав кхыча мехкашкарча боксераща лоаттаеча яхьашка. Июнь бетта хьалхарча деношка шозза-шозза котбаьлар уж.

— Цул тIехьагIа кхы латаш хиннабий уж?

— 27 июне Японе столице Токио телефон а теха, аз къамаьл дир Арсалиев Iусманаца. Цо дийцар 23-ча июне Токийски ринге вIашагIкхетараш хинна хиларах.

ДегIа дозал 86 килограмм йолча боксеращца латаш Америка ВIашагIкхийттача Штатий къонача боксерел бархI раунде котваьлар Р. Себиев, Р. Тарамова латача аьттув балаизар кулг лозадаь хилар бахьан долаш.

ХIаьта I. Арсалиевх дар иштта да, цIенхаштта аьлча, из 20 июле США атлетах лата везаш ва.

— Хьамзат, хьалха СССР чемпионаташка дакъа лоацаш волаш Р. Себиева категори 91 килограмм маярий. ГIелвеннав-теш из?

— А, укхаза кхыдола бахьан да. Европа, дунен чемпионаташка санна йоацаш укхаза ший тайпара я профессиональни любителийбоксерий категореш. Р. Тарамов цIагIа волаш 75 килограмм йолча категоре вар. ХIанз профессионалашца 96 килограмм категоре ва из.

— ХIанз бий вай кхувш боагIа дика боксераш?

— Дуккха а ба. Шийх лаьца дика дош ала доагIаш ва спорта СССР мастер Амаев Асланбек. Со теш цун цIи вай мехка меттел дерригача дунен рынге а йовзаргхиларах. Россе а котбаьнна боксераш ба цун новкъостий Бачаев Абу-СаIид, Дудуркаев Iийса, кхыбараш.

— ХIанз фу деш ба уж?

Школашкеи вузашкеи деiаш а Российски Федераце кубок яккхара латтача яхьашта юкъе дакъалоацаш а ба уж. Дега тоам беш да хьалхарча шин туре вай команда котъялар. ХIанз из кийчлуш я кастта хургйолча Краснодарски края боксеращца вIашагIкхета.

— Вай мехка хургйий профессиональни бокс?

— Укх шера хьалххара ергйолаш я Советски Союзе котбаьннарий чемпионат. Вай республикера цунна юкъе дакъа лоацаш хургва мехка чемпионатий призер, Ленинграде дунен юкъарча турнире котваьнна,- спорта дунен юкъерча класса мастер Магомадов ВахIид.

Цу тайпара бола денал дола кагийнах дукхагIа хилаpо республика а берригача мехка а сий доаккхаргда.

Аьттув балба цар!

Интервью йицар
А. АЛИЕВ.

КЕРДА КНИЖКА

«БЕРД» ЯХА РОМАН

(ЙИЙШАЧОА ХЕТАР)

Ер шу долалуш кепатеха гIалгIай меттала арадаьккхар И. А. Дахкильгова «Берд» яха книжка. Цу тIа да «Берд» яха романи «Нукий денал» яха дувцари.

Цун автор Дахкильгов Iалдарохьмана ИбрахIим—Iилмахо, Л. Н. Толстой цIерагIча пачхьалкхен университета доцент ва. Из цун кхоалагIдола художественни книжка да. (Цун Iилма балхаш а да: литературоведчески фольклор тохкаши йола статьяш, монографеш, учебникаш).

«Берд», хьалхагIа арадаьнна ши книжка а санна, бераштa яздаь да. Жанрага диллача хьалхагIа арадаьнна ши книжка зIамигача жанрах да.

Романа тIа дувц дIаяхача хана вай дай хиннa вахар, цар дика, во, безам, Iалам мишта кхетадеш хиннад. Цу тIа ювца ха юкъера бIаьшераш да, АстагIча Темара поход вай крае хиннaчул тIехьагIа хиннар да. Цу хана дукха хьалъе йолаьй вIовнаш. Цох дувц романа тIа массанахьа а.

«Берд» яхача романа тIарча зарисовкаша, этнографически дувцараша хьахьокх лоамарой общество хинна вахар, феодальни гIулакхаш. Дукха долча этнографически дувцарашка гIолла автор гIерт экономически хьал. материальни культура гойта. Цо йиш хулийт вахар дегIаахара закономерность дIахьокхя, нах лелара-вахара хьала экономически, материальни факторашa ю влияни дIахьокха, хьахулийт цар оамал, сакхетам.

Керттера сюжет я Дядяи цун дезалеи оагIонгахьара а Довеи цун новкъостийи оагIонгахьара а бокъоннеи зуламаи юкъе отта къовсам.

Романа тIа керттерча бувцарех цаI вола Дядя ше санна дар кхы доацача халкъа диканйола оамалаш йоахкаш ва, ший халкъа йизза уйла йолаш ва: къонахчал, маькарло, денал, сий, кхалсаг лархIар, шийна гонахьарча адамий обществаи Iаламеи дуккха йола оагIонаш йовза гIертилга, наьха йоакхо еши безаши хилар. Иштта я цун оамал.

Дови цу дерриганена духьалара дар шийх доаллаш саг ва. Къиза дог дола Дови гIерт ший эсалчеи зовзачеи вешийца наьха лаьтта ший доалахьа дерзаде. Вахаре дукха хIама бIаргадайна, зем баьккха Дядя духьал ва царна.

Цу хана чIоагIа ваьр хила йиш йолаш хиннадац ваьра гIала йоацаш. хIана аьлча лоалахой чухьелхаш хиннаб, доахан, жа дIадугаш хиннад. ГIала езаш хиннай царех лоравала, сатийна ваха. «Из вIов йиш наха низ бе. из ю цар шоай сан боахами лорабар духьа» аьнна дг.

Книжка тIа вувца керттерчарех вола цхьаькха ва Дядяй виIнй воI Берд. Из цIи йолаш я роман а. ХIаьта Дахкильгова ший произведенеех цар тIа бувцача наьха цIераш техк. КIаьнках Дядя доттагIчун цIи тиллай, цун сий леш.

Авторо романа тIа вайна йовзийт Кавказа халкъий башха дика традици: наха шоай къонгаш вIаши цхьана Iомабелга. Ший хана из белгалдаьккхад А. С. Пушкина а «Тацит» яхача поэма тIа.

Бакъда, ше бувцача наьха лагадар хьагучадоаккхаш, Дахкильгова царна этически, нравственни хетачун боагIаш бола тохка бац, вахара философски уйла яц аьнна хет сона. Цу бахьанийца «Берде» психологически, философски уйла йича. цох роман а аьнна оалалац сона сайна хетачогIа.

БIарчча хьанийцача, авторо дуккха дола дешаш, цар уйла йича, философскии психологически кхетадаьдац аьнна хеталу. Къаьстта аьлча, из доагIа кхетам баларах, дезале латтача гIулакхех. Цу хьакъехьа йизза яьшха яц къаман этикана. халкъа педагогика тема. ХIаьта дукха я наьна меттала вайнаьха эхь-эздел, халкъа педагогика идеяш, цун традицеш ювцаш язде деза. хIана аьлча цо новкъостал дергдар къаман хьакъехьа саг тахан мишта хила веза довзийтара.

Халкъа хиннача кунаcтвaн хьаша лархIареи традицеша хайт гIалгIай лоалахоща дикача дагара хиннилга, царца вIаши гIулакхаш леладаьлга, культура дIа-са йовзийташ а дегIайоалаеш а хиннилга.

Укхаза белгалдаккха доагIа романа хьалхарча керта тIа Берда берзаца хинна хIама. Из тара да Лермонтова ший «Мцыри» яхача поэма тIа дувцачоа.

Романа тIа дикка йоккха моттиг дIалоац берий. кхувшбоагIарий вахаро, цар ловзараша, иллеша. дагадоахнараша. Цу тIа гIолла хеталу из произведени бераштa язъяь я аьнна.

Автора ший произведене тIа бувца мотт дика ба аьнна хеталу. Цу тIа да гIалгIай метта словара тIа а кора ца доагIа къаьнара дешаш. Бакъда цу дешаех къаьнара дешаш да оалалу, уж вай воай наьна меттала хьоа ца деш хилар бахьан долаш. Книжка лоархIам безбеш да авторо цIенхаштта вайна географически цIераш (топонимаш, гидронимаш, этнонимаш) йовзийташ хилар а. А. О. Мальсагова яхачогIа цу тIа дац дагалаьца хIамаш. долаш дараш да. Масала Галай лоам. ГIалгIай коашке, КхаьI Кхале, кхыдараш.

Къаьстта ала доагIа халкъа дика уйлаех лаьца, Лоамарой дуккха йола культаш ширча мазангара хьадоагIа овлаш долаш яр. Дошоча малха, Даьла бIалгIа я яхачоа, Тушолена корта бетташ хиннаб. Цар сийна дездеш деношт хиннад.

Доаладергда вай ер тайпа илли:

«ДIахьежача вайна гу
ер маьлха дуне.
Хьалхьежача вайна гу
из сийна сигале,
Берригa ер тамашийна
кхоллам хозбаь
Даьла дошо малх,
Дошо хьай зIанараш
лаьтта Iохийце,
Дунен тIа мел дар боча
Iа хьоаст.
Сийрда юкъ йола Даьла
йоI Тушоли,
Дунен фарал луш яр хьо я.
Йоачан эттача цу
сигала гIолла
Ший ди хехка низ бола
Села...

Еза тха нана,
сийрда юхь йола
Даьла йоI Тушоли,
Тха фу-тайпа
лоаттадер хьо ма йий,
Кхаш хьувкъадер хьо
ма йий!
Нанас ший бер
дIайхача дужош
Нанас ший бера
хьаьнадар дуадеш,
Боча хьалкхедеш санна,
Хьай бераш Iа тхох
лоархIе,
Дунен дакъа дика
хилийта тха!
Вай хоастам хилба
дошоча Малха!
Вай хоастам хилба юхь
кIайча Тушолена!
У, лазар доацаш, тIехье
беркате йолаш,
Вахар даькъала хилда вай!
Лелар маьрша хилда вай!

Авторо чIоагIа пайда эц халкъа юкъе шерра даьржа хиннача багагIбувцама дувцарех. Уж да берий иллеш, мифологически преданеш, деш хинна дуIаш. ХIаьта уж художественни произведенера кхы тIатесса хIамаш а доацаш органически цох дIаув. Тушоле храмера зIийрка даь дуIа доаладергда вай.

Маьршача сага вахар —
вар маьрша хилда,
Никъ даькъала хилба цун,
Харц, гоама низ духьал
ма балба,
Шийна ма тов аьттув
балба цун,
Тушоле лорадолда шо,
Могаш — маьрша
лелалда шо!

«Берд» яха книжка автора баьнна аьттув а вай художественни литература дезараштa совгIат а да.

Хь. ХАЗБИЕВА,
Л. Н. Толстой цIерагIча Нохч - ГIалгIай пачхьалкхен университета студентка.

Редактор
Х. Э. АУШЕВА.

ТХА АДРЕС: 364907. г. Грозный, Маяковске ул., 92. Телефонаш: редактора — 22-45-57; редактора заместителa — 22-85-07; бехктокхама секретара — 22-84-68; отделий: идеологически — 22-53-12. промышленностен транспортен — 22-75-81, 22-65-01; агропромышленни—22-47-84. 22-90-66; культура — 22-64-75, 22-75-78; письмой — 22-85-64; машинописни бюро—22-89-51; корректорски — 22-89-88.

НАШ АДРЕС: 364907, г. Грозный, ул. Маяковского, 92. Телефоны: редактора — 22-45-57; заместителя редактора — 22-85-07; ответственного секретаря — 22-84-68; отделов: идеологического — 22-53-12. 22-54-04; промышленности и транспорта — 22-75-81; 22-65-01; агропромышленного — 22-90-66; 22-47-84; культуры — 22-64-75; 22-75-78; писем — 22-85-64; машинописное бюро — 22-89-51; корректорская — 22-89-88.

Газет арадувл шинарей, ереи, шоаттеи деношка

СФ00170. «Грозненский рабочий» издательства типографи, Маяковске, 92. Типография издательства «Грозненский рабочий», ул. Маяковского, 92. Заказ № 2117.